

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN VE DİYARBAKIR

Kılıç, R. (2010). Kanuni Sultan Süleyman ve Diyarbakır. II. Uluslar arası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu, (12-13 Nisan 2010), Diyarbakır, ss. 377-416.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN VE DİYARBAKIR

Prof. Dr. Remzi KILIÇ*

Giriş:

Kânunî Sultan Süleyman, Osmanlı Devletinin onuncu padişahıdır. Babası Yavuz Sultan Selimden devraldığı Osmanlı Devletini 1512'den 1566'ya kadar kırk altı yıl yönetmiştir. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında Osmanlı hâkimiyetine kısmen geçen Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları, Kânunî Sultan Süleyman zamanında da Safevîler ile Osmanlılar arasında siyâsî ve askerî hâkimiyet için mücadele sahası olmuştur.

Azerbaycanda XVI. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve Şiiliği resmî mezhep haline getiren Şah İsmail, 1501'de Safevîye Tarikatının şeyhi ve Safevî Devletinin şahı olarak Tebrizde taç giyerek tahta geçmişti. Şah İsmailin Tebrizde Akkoyunlu Uzun Hasan padişahın torunu olduğu için Akkoyunlu Devletinin varisi olarak yanında Anadoludan gelen Türkmen beyleri bulunuyordu. Şah İsmail (1501-1524), Akkoyunlu Devletinin payitahtı olan Diyarbakır kentini kendi eyalet merkezi kabul etmekteydi. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim, Çaldırandan sonra Safevîlerin başkenti olan Tebrize girmiş ve daha sonra da 1515'de Diyarbakır kentini Osmanlı Devletine kalıcı olarak ilhak ederek, burayı bir Osmanlı eyalet merkezi haline getirmişti .

Yavuz Selimin Şah İsmaille karşı 23 Ağustos 1514 tarihinde Çaldırandan kazanmış olduğu askeri başarı, aslında Doğu ve

Güneydoğu Anadolu'nun kaderini Osmanlı Devleti lehine tayin etmişti. Yavuz Selim, Tebriz dönüşü İstanbul'a gitmeyerek 1514-1515 kışını Amasyada geçirmiş ve ilkbaharda Kemah Kalesi, Dulkadirli ülkesi ve daha sonra 1515-1517 yılları arasında Diyarbakır, Mardin ve havalisini Osmanlı Devletinin kesin olarak hâkimiyeti altına almıştı. Safevîlere bağlı Karahan kardeşlerden on ay süren bir kuşatmadan sonra Yiğit Ahmet adlı bir Türkmen beyi ile Bayburt-Gümüşhane beyi olan Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından, halkın iradesi ile Osmanlı Devletine bağlanarak 10 Eylül 1515'te bir eyalet haline getirilen Diyarbakır Beylerbeyisi Bıyıklı Mehmet Paşa olmuştur.

Kânunî Sultan Süleyman devrinde Diyarbakır kenti, Safevîler üzerine yapılan üç büyük İran Seferinde hep harekât merkezi, Osmanlı ordularının toplanma sahası, diğer eyalet askerlerinin ve sancakbeylerinin karargâh mekânı olmuştur. Kânunî Süleyman, İrakeyn Seferi (1533-1535), Tebriz Seferi (1547-1548) ve Nahçıvan seferi (1553-1554) süresince hep Serasker olarak gönderdiği başvezirlerini, eyalet valilerini, sancak beylerini bütün askerlerin toplanma ve Safevîlere karşı saldırı veya savunma vaziyeti almalarını, Diyarbakırdaki Çevlik veya Cülek mevkiinden gerçekleştirmiştir. Kânunî Süleyman, İran topraklarına yapmış olduğu üç büyük seferinde de bizzat kendisi bütün devlet erkânı ile Diyarbakırda bulunmuştur. Diyarbakırda zaman zaman şehri ziyaret ederek, halkın ihtiyaçlarını karşılamış, çeşitli yapılar inşa ederek tarihî ve kültürel mekânları tamir ettirmiştir.

Osmanlı Devleti, Yavuz Selim devrinde olduğu gibi, Kânunî Sultan Süleyman zamanında da, Dicle Nehri kıyısındaki bu tarihi kente gereken önemi vermişti. Kânunî Süleyman, Diyarbakır eyaletine kudretli, başarılı, adaletli ve sadakatli valilerini göndermiştir. Kânunî devrinde, Diyarbakır kent merkezine ve havalisine, birçok Medrese, Camii, Mescit, Köprü, Kervansaray, Han, Hamam, Çeşme, Türbe, İmaret ve Aşevi, Derbent ve yollar inşa edilmiştir.

Diyarbakırın Kânunî devrinde sahip olduğu önemli konumu gereği, İran cephesinde açılan bütün seferlerde stratejik bir hareket merkezi olduğunu ve Osmanlı hâkimiyetini devamlı ve

kalıcı kılmak için devletin buraya her türlü desteği sağladığını açıkça görmekteyiz. Diyarbakır ve havâlisinin Sünni Müslüman olması, İrandak Safevîlere karşı bu tarihî bölgenin Osmanlı padişahları ile tam bir birlik ve güven içerisinde hareket etmesine de sebep olmuştur.

Kânunî Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535):

İrakeyn Seferi olarak bilinen ve Kânunî Sultan Süleymanın Safevî Devletine karşı ilk seferi olan Osmanlı-İran savaşı (940-942/1533-1535) XVI. yüzyıl Türk siyasî ve askerî tarihinin önemli bir hâdisesidir. Bu savaşın sebebi olarak Şiî-Sünnî gerginliğinin yanı sıra tarih kaynaklarının hemen hepsi Bağdat ve Bitlis meselesi ve Ulama Hanın Osmanlı Devletine ilticâsı olayını müttefikten zikretmektedirler . Gerçek sebep ise, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kalıcı hâkimiyet mücadelesidir.

Kânunî Süleymanın İran seferinin sebebi, sadece Bağdat Valisi Zülfikâr Han'ın Bağdatın anahtarlarını göndermesi ve bu sebepten şehit edilmesi değildir. İrakeyn Seferine çıkış sebeplerinden biri de Bitlis Hâkimi Şeref Hanın Safevîlere ilticâsı ve Azerbaycan Beylerbeyisi Tekeli Ulama Hanın Osmanlı Devleti'ne ilticâsı olayıdır. Safevî kaynakları dahi tarafgir tutumlarına rağmen bu hususta Türkçe kaynaklara uygun olarak doğru ve teferruatlı bilgi vermektedirler.

Gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Safevî Devleti'nin hudut vâlileri, hâkimlerine karşı zaman zaman isyan etmekteydiler. Safevî valiler, Osmanlı divanına ilticâ ederken yalnız başlarına gelirlerken, Osmanlılardan İran'a ilticâ eden Kürt veya Türkmen beyleri kendileriyle beraber maiyyetlerini ve askerlerini de yanlarında götürüyorlardı. Haliyle Osmanlılar bundan çok zarar görmekteydiler. Meselâ Bitlis Han'ı IV. Şeref Han, selefleri XIII. yüzyıldan itibaren bu bölgede hüküm sürüyorlardı ve Osmanlı hâkimiyetini Yavuz Sultan Selim devrinde kabul etmişlerdi. Son zamanlarda birtakım menfaatler için Safevîler tarafına geçmişlerdi .

Şeref Hanın Safevîlere sığınmasının sebebi de, Kânunî Süleyman ve devlet erkânının Avrupada seferde bulunmalarından dolayı, Şiî-Safevî propagandasının etkisi ile Bitlis'i Safevîlere

teslim ile buna karşılık Azerbaycan idaresine hükümet etmek istiyordu .

Osmanlıların Teke ili (Antalya) Türkmenlerinden iken, padişahın vermiş olduğu tımarı bırakıp, Safevîler yanlısı olup 1511'de "Şah Kulu İsyanı"na katılmışken tenkil sırasında Şah İsmail'in yanına kaçarak, makam alan Ulama Bey, Şah Tahmasb döneminde "Azerbaycan Emirul-ümerâsı" olarak, Tekeli Türkmenleri çerisiyle Tebriz'de bulunuyordu . Ulama Han, 938/1531de Şah Tahmasbın Horasana gitmesini fırsat bilerek Azerbeycanda Şaha karşı ayaklandı. Tekelü başvezir Çuha Sultan ve yanında katledilen Tekelü Türkmenlerinin öcünü ne pahasına olursa olsun almak istiyordu. Ulama Han, etrafında Şah ile mücadele edecek kadar askeri kuvvet toplayamamıştı. Neticede Şah Tahmasb tarafından üzerine gönderilen askere karşı koyamarak Van Kalesine çekilmişti .

Ulama Hanın Şah Tahmasb'a karşı mücadelesi sırasında maiyeti Şah'a sığınmış, kendisi de Güvercinlik Kalesi'ne gelerek, kethüdâsı Veli Can Bey'i Diyarbakır Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'ya göndererek, Kânunî Süleyman'a ilticâ edeceğini belirtmiştir. İsteği kabul edilerek İstanbul'a gelmiş ve 1531 yılı sonlarında, Kânunî Süleyman tarafından Güns (Köszeg) muhasarasından önce kabul edilmiş ve 1532de Alman seferinde bulunmuştur .

Bostânın Süleyman-nâme adlı eserinde: Diyâr-ı şarkta ihtilâl olup Kızılbaş umerâsı mâbeynine ihtilâf düşüb zenbur-i fitne başlarına üşüşüb nicesi alak-ı şimşir oldukdan sonra o vakt ol fırka-ı dalâl tarafından Azerbaycan vilayetine beylerbeyi olan Ulama Bey, Diyâr-ı şarkdan kaçub dergâh-ı cihân penâha ilticâ eyleyüb ol senenin (938) Cemaziyel-evvelinde mahruse-i huzurlarında İstanbula gelüb, devlet-i huzurlarında hüsn-i iltifât ve envâ-i raiyyet bulub ve şerefi dest bus-i padişâhî ile müstesîd oldu ...Diyarbakır Beylerbeyisi olan Hüsrev Paşanın dahi Ulama Bey hususunda bazı tahsirât-ı vakî olub sem-i celâli padişâhiye yetişdikde menşûri eyaletine kalemi garka çekilüb ol vakit Anadolu Beylerbeyisi olan Yakub Paşa mezkûrun yerine Diyarbakır Beylerbeyisi olub... diye belirtilmektedir.

1531 tarihinde Şeref Hanın İrana gitmesi üzerine Bitlis

Sancağı, Ulama Paşaya verilmişti. Diyarbakır, Dulkadır (Maraş), Karaman (Konya) ve Rûm (Sivas) beylerbeyileri de Ulama Paşaya yardım etmekle emr olunmuşlardır. Ulama Paşanın mühimmâtları görölüp, bahşiş ve hilat verilip yanına asker katılıp İstanbuldan Anadolu yakasına geçerek Diyarbakıra yönelmiştir . Ulama Paşa, bu sefere çıkmadan önce Kânunî Süleymanı ve Vezir-iazam İbrahim Paşayı İran seferi ve Bağdatın fethi için iknâ etmeyi başarmıştı .

Diyarbakire müteveccih olan Ulama Paşa, kat-ı menâzil ve tayy-ı merâhil iderek Diyarbakire varub, orada kendisi ile birlikte hareket edecek olan beylerbeyilerinin askeri ile birleşüb Diyarbakirde bulunan top-topçu ve tüfenkçileri cemi idüb elli bin askerle Bidlise yürümüştür . Zaten Ulama Paşanın hareketini casusları vasıtasıyla duyan Şeref Han, çoluk-çocuğunu ve oğlu III. Şemseddini de Fîrûz Kalesine bırakarak, Tebrizde bulunan Şah Tahmasba sığınmıştır. Kendisine göre yardım ve tedbirler alan Şeref Han hazırlıklı bulunmaktaydı. Diyarbakır'da hazırlıklarını tamamlayan Ulama Paşa, Fil Yakup Paşa ile birlikte Bitlis'i muhasara edip 938/1532'de Bitlis Kalesini toplarla dövmeye başlamışlardı. Şeref Hanın Safevîlerden aldığı kuvvetle düşmekte olan Bitlis'e yardıma gelirken, Şah Tahmasbın da büyük bir ordu ile Ahlat'a yaklaştığı haberi her tarafa yayılmıştı. Bunu duyan Fil Yakup Paşa ve Ulama Paşa kuşatmayı bırakıp Diyarbakır'a çekildiler . Bu arada Şeref Han ve Şah Tahmasb askerleriyle birleştiler ve Ahlat'ta Şeref Han, Şah'a ağır armağanlar sunarak bir ziyafet çekmiştir. Şah'da Şeref Hanı murassa kılıç, kemer ve altın sırmalı kaftanla taltif etmiştir. Şah Tahmasb, "Şeref Han" ünvanı ile 21 Eylül 1532'de bir fermanla yeni tâbiine "Bitlis Beylerbeyiliği"ni vermiştir . Ahlat, Muş, Hınıs ve bazı yerlerde Bitlis eyaletine bağlanmış ve bu tavrı ile Şah Tahmasb, adeta Osmanlılara İran'a karşı savaş için davetiye çıkarmıştır.

Bu durumda Şah Tahmasb hem Bağdat, hem de Bitlis teşebbüsünde, Kânunî Süleymanın Avrupa ile meşgul olmasından istifade ederek, iki önemli başarı kazanmıştı. Tabi ki bu hareketi, Osmanlı-Safevî savaşının başlaması için yeterli sebep

sayılmıştır . Fakat Batı'da Macaristan Kralı ve Alman İmparatoru ile savaşmak zorunda olan Kânunî Süleyman, bir türlü Şiî-Safevî Şahı Tahmasb'a karşı harekete geçemiyordu. 25 Nisan 1532'de Sultan Süleyman yine Alman Seferine çıkmak zorunda kalmıştı .

Bu arada Diyarbakırda bekleyen Ulama Paşa, devamlı İstanbul'a elçiler gönderip Safevî topraklarını istilâ için teşvik ediyordu. Ulama Paşa, Vezir-ia'zâm İbrahim Paşa'ya Safevî-Kızılbaş beylerinin çoğunun kendisi ile müttefik olduğunu da söylüyordu . Ulama Paşa gibi, Deli Menteşe denilen bir Safevî ileri geleni de, Kânunî Süleyman'a mektup yazarak "Safevîler arasında birlik yoktur, Osmanlı sultanları Padişâh-ı İslam'dır, ben de askerimle bu yolda başımı fedâya hazırım..." vs. diyerek ricâ da bulunuyordu .

Öte yandan Şah Tahmasb'ın yeni tabii Şeref Han, Bitlis yakınlarındaki Hizân Kalesine gelerek saldırmıştır. Ulama Paşa bunu duyarak askeri ile ansızın Şeref Han üzerine varıp, şiddetli bir çarpışma meydana gelmişti. Askeri tam bir bozguna uğrayan Şeref Han'ın ve komutanlarının başı kesilmiştir. Ulama Paşa, böylece (27 Eylül 1533) Bitlis ve yöresini ele geçirip durumu İstanbul'a bildirmiştir .

Osmanlı Devleti'nin Doğu hudutlarını emniyetsiz hale getiren bu gelişmeler, Bağdat ve Bitlis eyaletlerinin vaziyeti, Osmanlıları Safevîler üzerine sefer yapmaya mecbur hale getirmişti. Böylece hem bölgede çıkan isyanları bastırmak, hem de isyanları teşvik eden Safevî Şah'ı üzerine yürüyerek onlara iyi bir ders vermek amaçlanıyordu . Şüphesiz bu harekâtın merkezi Diyarbakır olacaktı.

Kânunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlılar Dünya'nın bir numaralı devleti olmanın şuuruyla hareket etmekteydi. Kânunî, yapacağı İran seferi ile Doğu Anadolu'dan Safevî nüfuz ve hâkimiyetini atarak Basra Körfezine inmek, hatta Hint Okyanusu siyasetine devam etmek arzusundaydı . Aynı zamanda Sünnî akidenin İslam âleminde yegâne temsilcisi durumundaydı. Safevî Devleti'nin bütün insan gücü Anadolu'daki Türkmenler-Türk boyları idi. Dinî bir motifle Şiî Mezhebini Safevî Devletinin temel politikası haline getirerek, Türk unsurunu yine Sünnî-

Müslüman Türklerle karşı karşıya getirmekteydiler.

Osmanlı-Safevî çatışması şüphesiz sırf dinî-mezhebî değildi. Her iki devlette sahip oldukları siyasî ve stratejik maslahatlarını kullanarak İslam âlemi üzerinde devamlı ve kuvvetli bir saltanat kurmak istiyorlardı. Kendilerine tuttukları mezhep sayesinde, taraftar ve destek sağlıyorlardı. Nihayet bu durum, Kânunî Süleyman ve Şah Tahmasb arasında 1533 yılında yeniden savaşmayı gerektiren sebepleri doğurmuştur .

Osmanlı Padişâhı adına hutbe okunan ve kale anahtarları da gönderilmiş bulunan Bağdat'ı Kızılbaş-Safevî zulmünden kurtarmak ve Irak'ı fethetmek üzere Osmanlı divanında karar verilince, Anadolu'da yaylağa çıkan Pâdişahın buyruğu ile toplar ve cephâne önceden yarar beyler ile Diyarbakır'a gönderilip, beylerbeyiler ile sancakbeylerine sefer hazırlığı görmeleri için hükümler yollanmıştır. Arap ve Acem beylerine emirler bildirilmiş, gereken yerlere "umerâ tayin ve tebdil" olunmuştu .

Vezer'ia'zâm İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan Hareketi (940/1533):

Nisan 1529'dan beri resmen "Serasker" unvânı verilmiş olan Vezer-ia'zâm Makbul İbrahim Paşa, Halep'te kışlayıp hazırlıkları tamamlamak üzere, üç bin tüfenkçi yeniçeri ile 2 Rebiu'l-âhir 940/21 Ekim 1533 tarihinde Üsküdar'dan Irakeyn Seferine hareket etmiştir .

1533 yazında Doğu seferine karar verilip eyalet ve sancaklara hazırlık emri gönderilirken, Diyarbakır'da bulunan, Anadolu Beylerbeyisi Fil Yakup Paşa ile resmen Bitlis Beylerbeyisi olan Tekelü Ulama Paşa'ya, yeniden varıp Bitlisi zaptetmeleri buyurulmuş idi. Diyarbakır'dan aldıkları top ve asker ile Bitlise giderken Hizan yolu üzerindeki Tatik nâhiyesine doğru yönelmişlerdi. 1532 Eylül'ünde Şah Tahmasbın yardımı ile yeniden Bitlis Emiru'l-Ümerâlığına getirilen Şeref Han'da, Hizan'ı almak üzere Hizanlı Davud Bey'i kalede kuşatma altında tutuyordu.

Ulama Paşanın geldiği haberi duyulunca Şeref Han, Hizan kuşatmasından vazgeçmiş ve Kürt Beyleri hep birlikte Şeref Han'dan ayrılarak Ulama Han ile birleşmişlerdi. Safevîlerden

aldığı asker ve yardım ile âsi Şeref Han, Tatik Kalesi'nin güneyinde, 8 Rebiulevvel 940/27 Eylül 1533'de Osmanlı kuvvetleriyle karşı karşıya gelmiş, yapılan savaşta kendisi ile birlikte binlerce kayıp verdirilmişti . Ulama Paşa, Şeref Hanın kesik başını Başvezir İbrahim Paşaya göndermiş, âsilerinde tevbe ederek Şeref Bey'in oğlu III. Şemseddin Bey'in başına toplandıklarını bildirmişti.

Bitlis Beylerbeyliği, Ulama Paşa'ya başka bir vazife verileceği vâdi ile IV. Şeref Hanın oğlu III. Şemseddin'e - İbrahim Paşa'ya müracâtı üzere- verilmiştir . Bu durum, Doğu Anadolu'nun birlik ve beraberliği için kayda değer güzel bir hareket olmuştur. Bölgedeki beylerin Kânunî Süleyman'a ve Osmanlı Devletine fedâkarca bağlanmalarını sağlamıştır. Konya'dan hareketle yoluna devam eden Veziria'zâm "Serasker" İbrahim Paşa 10 Cemaziyelâhır 940/27 Aralık 1533'de, kışlamak ve orduyu orada bekleyip, toplamak üzere Halep şehrine girmiştir .

Veziriazâm İbrahim Paşa, Halep'te kış boyunca boş durmamış, askerler kışlalara dağıtılmış, "Padişah'tan her hususta me'zûn" olduğu için kışı Vastan (Gevaş) taraflarında geçiren Ulama Paşa vâsıtasıyla, birçok altınlar harcayarak, ilkbahar harekâtında fethedilecek yerlerin kale komutanları ile temas kurmaya çalışmıştır. Bu arada 1533 güzünde Bitlis'in yeniden Osmanlılara geçmesi üzerine, kışı (1533-1534) Horasan'da geçiren Şah Tahmasb, Özbekler üzerine yürümekten vazgeçip, Osmanlılarla karşılaşmak için hazırlığa girişmiştir .

1533-1534 kışını, İran'a sefer hazırlıkları ile Halep'te geçiren, Sadrâzâm İbrahim Paşa, ilkbaharda başlayacak olan harekât için tedbirler almakta ve düşman hakkında alâkadar olanlardan malumât toplamaktaydı. Nitekim, Celâlzâde "Pâdişah-ı âlem penâh kibelinden mecmû efâl-i harekâta me'zun ale'l-ıtlak" olan serdarın bazı kalelerin teshiri için tertibat aldığını bildirmektedir .

İbrahim Paşa, çok akıllı ve zeki bir insandı. Halep'te kaldığı sürece askerî hazırlıklar yapıp, sefer için siyasi girişimlerde bulunmuştur. En kuvvetli rivayetlere göre İbrahim Paşa, Yavuz Selim devrinden sonra, Osmanlı nüfuzundan sıyrılıp

Safevî hâkimiyetine giren, Türk ve Kürt beylerini gizli vaadler, zümnî tehditler ve çok bol ihsanlarla elde ederek, henüz Halep'te iken Adilcevaz, Erciş, Ahlat gibi, kalelerin anahtarlarını veya bu kalelerin teslim alınmasının sözlerini almıştır .

Bu sefer esnasında, Serasker İbrahim Paşa'ya müşavir ve kethüda olarak, defterdâr İskender Çelebi, Pâdişâh'ın emriyle sefer esnasında birlikte hareket etmeleri için tayin edilmişti. Zaman zaman aralarında çekişme ve ihtilafta olmuyor değildi. Kânunî Süleyman, İbrahim Paşa'ya İstanbul'da ordunun hareketinden evvel: "İskender Çelebi ile daima müşavere etmesini ve sözünden çıkmamasını..." emretmişti. Fakat sefer sırasında ikisi arasında bir çekememezlik ve anlaşmazlık baş göstermiştir .

İbrahim Paşa, daha evvel Diyarbakır Beylerbeyiliğinde bulunmuş olan Ramazanoğullarından Süleyman Paşa'dan haber istemişti. Süleyman Paşa cevabında, o sırada Herat'ta bulunduğu haberini aldığı Şah Tahmasb hakkında, bir birinden çok farklı rivayetler dolaştığı, Tebriz'de bulunan ve Şahın kayın biraderi olan Musa Sultan'ın dahi, kendi şahı hakkında bilgisi olmadığını, Şah Tahmasbın kışı Kum'da geçirmesinin kuvvetle muhtemel bulunduğunu, çünkü Özbek hükümdarı Ubeydullah Hanın Merv'den gelerek her an hücumla geçebileceği endişesi ile Horasan hududundan ayrılamayacağını zannedildiğini yazmaktaydı.

Süleyman Paşa Bağdat hakkında ise, İbrahim Paşa'ya şunları bildiriyordu: Zülfikar Han'dan sonra Bağdat hâkimi olan Tekelü Mehmed Han, üç dört senelik zahire tedarik ederek vaziyetini tahkim etmeğe çalışmaktadır. Bağdat'a mücavir Arap kabîleleri ile arası iyi olmayıp "zâhiren beru cânibe meyli"de yoktur. Bunların, Musul Beyi Seyyid Ahmed Bey'den ve Osmanlı Devletine sâdık, bir dirliğe mutasarrıf Hüseyin Buşra adlı bir Araptan aldığı bilgiler olduğunu belirtiyordu. Yine Musul'a giderek Bağdat tarafından daha sıhhatli ve taze bilgiler getireceğini, bununla beraber Bağdat'ın "emânlık üzere fethi müyesser" olmasının lazım geldiğini açıklıyordu .

Başvezir İbrahim Paşa'ya bundan başka, Bağdat hakkında

Kayıtmış veya Kaytemiş adında birinden daha rapor gelmiştir. "İbrahim Paşa hazretlerinin saadette teveccühü Bağdad cânibnedür deyû Mehmed Hanı mezkûr (Bağdad Valisi Tekelü Mehmed) lain istima' idüb bu husustan hayli perişan hâl olub tevehhümden hâli olmadıĝun bu cânibde şâyi olan ahbâr vukuu üzere arzolundu" demektedir.

Halep'te askerî ve siyasî hazırlıkları tamamlayan İbrahim Paşa, 940 Nevruz'unda (21 Mart 1534) şehrin önündeki düzlükte bulunan ordugâha geçerek Anadolu eyaletleri askerlerinin Diyarbakır'da toplanmalarını emretmiştir .

İbrahim Paşa'nın Halep'ten Diyarbakıra Hareketi (1534):

Nihayet, 22 Ramazan 940/7 Nisan 1534'de Serasker İbrahim Paşa Halep'ten hareketle, Diyarbakır'a doğru maiyyetiyle beraber İran seferine yönelmişti. Halep'ten Kânunî Sultan Süleyman'a 7 Nisan 1534 tarihli bir arz gönderen İbrahim Paşa Şahın Horasan taraflarında kışı geçirdiĝi haberinin alındıĝını, Kürdistan ûmerâsının sadâkatle devlete baĝlı olduklarını, Kürdistan beylerinin işten anlayan adamlarının haberler almak üzere İran içlerine doğru gittiĝini belirtmekte ve Padişah'ın Zilkâde guresinde (14 Mayıs) "Anadolu câniblerine teveccüh" buyurmasının münasip olacaĝını, bütün beylerbeyilere askerleriyle Diyarbakır taraflarına yürümelerini tenbih ettiĝini bildirmektedir0 .

Mektubun metni kısaca şöyledir: "Sultan-ı Cihangir ve Hz. Sâhib Kırân... emr-i isti'lâm buyurlur ise bu Ramazan-ı mübârekin yirmi ikinci günü mahruse-i Haleb'den kalkılıb Diyarbakır câniblerine teveccüh olundu. Kızılbâş-ı evbaş tâifesi bu kış Horasan taraflarında olduĝu haberleri alınub diyâr-ı şark hâliyâ hâlidir dirler. Etraf ve cevânibde olan umerâ-i Kürdistan ki kadimden ol tarafa tâbiler idi. Bu bendelerine âdemleri ve haberleri vârid olub külliye Sâhib Kırân-ı âlem penâh hazretlerinin atebe-i ulyâlarına izhâr-ı sadakat ve ihlâs idüb tâbi olmuşlardır... Hz. Sâhib Kırân-ı âlem penâh dahi saadet ve ikbâl ile inşallahül-azze mübarek Zilkâde guresinde Anadolu câniblerine teveccüh-i humâyun buyursalar münasibdür... .

Halep'ten 7 Nisan 1534'de Diyarbakır'a doğru hareket eden

İbrahim Paşa'ya beylerin her biri verdikleri sözü tutup, kaleleri teslim ettiler. Han-ı Süvarik menziline gelindiğinde Ahlat, Adilcevaz, Erciş, Umur ve Sultan Kalesi ile bazı kalelerin alındığı haberi kendisine ulaştırılıp, bu sevinçli haberler üzerine büyük tüfenk şenlikleri icrâ olunmuştur. Van'ın fetih haberi üzerine İbrahim Paşa, Van'ın muhafazası için Şam Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'yı göndermiştir .

İbrahim Paşa, 1 Zilkâde 940/14 Mayıs 1534'de Diyarbakıra (Kara Amid) gelmiştir. Yanında altı bölük kapıkulu ve yeniçeriden (tüfenkçi ve topçu sınıfları) başka, Anadolu (Kütahya), Karaman (Konya), Rûm (Sivas), Dulkadır (Maraş) ve Diyarbakır eyaletlerindeki bütün beylerbeyileri ve askerleri, ayrıca Halep ve Şam vilayetleri paşaları da askerleriyle gelip Serasker İbrahim Paşa'ya katılmaya başlamışlardır .

İbrahim Paşa'nın Diyarbakır'daki Faaliyetleri (940/1534):

Bu sırada yeni Bitlis Ocaklıbeği Şemseddin Bey, ağır armağanlarla gelip, hizmete girerek "etbâ-ı ile" İbrahim Paşa'dan sefer vazifesi aldı. Osmanlı Ordusunun toplanması için Diyarbakır'da kırk elli gün kadar karar kılınmışken diğer Ocaklı Kürt beyleri de İmâdiyye, Cizre, Siirt, Hısn-ı Keyfa, Hizan, Sason, Şirvan, Palu, Eğil, Çermik kaleleri beyleri, kuvvetleriyle gelerek hizmete dâhil olmuşlardır . Ayrıca, Siyavan Kalesi beyi Mahmud Emin Bey, birçok hediyeler ile birlikte kalenin anahtarını İbrahim Paşa'ya teslim etmiştir. Ayrıca Ruşenî, Cerem, Bîdkâr, Dosi, Hel ve Tennur kalelerinin hâkimleri de burada İbrahim Paşaya bağlılıklarını bildirmişlerdir .

Diyarbakır'da Serasker İbrahim Paşa ile Başdefterdâr İskender Çelebi arasında ordunun harekâtı hususunda ihtilaf baş göstermiştir. Serasker İbrahim Paşa'ya göre harekâtın asıl gayesi, Bağdat'ı fethetmek ve Bitlis'te sükûneti sağlamaktır. Bitlis meselesi hallolmuş, artık Musul üzerinden Bağdat'a gidilmelidir. İbrahim Paşa'yı Suriye defterdârı Nakkaş Ali'de desteklemektedir.

Başdefterdar İskender Çelebi ise:seferin hedefi Safevî Ordusudur, her şeyden evvel bu ordunun bulunup mağlup edilmesi lazımdır. Bu iş yapılırsa Bağdat kendiliğinden Osmanlıların

eline geçer, Safevî Ordusunda Bağdat'ta değil Tebriz'dedir. Tebriz, Safevîlerin başkentidir. Burası tehdit edilirse Safevî Ordusu ister istemez başkentini korumak için gelir ve kesin neticeli bir savaş olabilir fikrindedir. İskender Çelebiyi de Ulama Paşa tahrik etmektedir .

Padişahın teveccühüne mazhar olan İskender Çelebi, İbrahim Paşa'ya Serasker kethüdası olarak bu sefere birlikte çıkarken Kânunî, İbrahim Paşa'ya, İskender Çelebi'nin sözünden çıkmamasını emretmiştir. Tabi bu İbrahim Paşa için vesâyet anlamına geliyordu. Halep'ten itibaren "Arab ve Acem defterdârı da denilen İskender Çelebi'nin makamına göz diken, Suriye defterdârı Nakkaş Ali, her fırsatta İskender Çelebi'yi İbrahim Paşa'ya kötölemektedir.

Osmanlılara ilticâ eden ve Bitlis Beylerbeyiliğine getirilen daha sonra bir takım siyasî sebeplerle İbrahim Paşa tarafından başka bir vazifeye tayin edilmek üzere azledilmiş olan Ulama Paşa, İskender Çelebi ile birlikte hareket etmektedir. Bu suretle teşekkül eden iki görüşten İbrahim Paşa ve Nakkaş Ali Bey tarafı müthiş bir iftira tertibi ile bir gece ordu içerisinde bir gürültü çıkarıp, Defterdar İskender Çelebi'nin hazine develerini yağma ettirmeye kalkıştığını iddia ederek Çelebi'nin adamlarından haksız yere otuz kişiyi idam ettirmişlerdir. İbrahim Paşa'dan için bir gün münâdîler "Serasker Sultan'ın iradesi..." diye bağırırken, İskender Çelebi onları çağırıp: "Serasker Sultanın diye bağırmayın, Serasker Paşanın diye bağırın" diye ikaz etmesi de İbrahim Paşa'yı iyice kızdırmıştır .

Başdefterdar İskender Çelebi ile Ulama Paşa kesinlikle Tebriz tarafına gidilmesini, Şah Tahmasb'ın Horasan taraflarında olduğunu, Tebriz'in ele geçirilmesi ile Bağdatın ve diğer şehirlerin daha kolay fethedileceğini ileri sürerek, İbrahim Paşa'yı Tebriz fatihliğine teşvik etmişlerdir . Bunun üzerine İbrahim Paşa kendi görüşüne aykırı olarak, İskender Çelebi ve Ulama Paşa'nın görüşleri doğrultusunda, Tebriz istikâmetine yürümeye karar vermiştir (22 Haziran 1534).

"Diyâr-ı Acem hududunda vâki olan Bingöl dimekle mâruf yaylakda durub ol mahalde Anadolu ve Diyâr-ı Karaman ve Rûm ve

Memâlik-i Arab (Şam ve Halep) asâkir-i külliyyen muşarun ileyh'in yanında cem olub... Azerbaycan vilayetinden nice memleket ahalisi, Kızılbaş zulmünden bizar olmuş adalet-i pâdişahiye ilticâ idüb taze hayat bulmuş idi". Bingöl'de yirmi gün kadar ikamet edilerek, bütün askerinin toplanması sağlanmış bu arada ordunun hareketi ile yeniden bizzat "ol vilayet de olan kal'aların miftâhların getirüb teslim idüb Avnik ve Bâyezid (Ağrı'nın merkezi) ve Eleşgird ve Erciş ve Adilcevaz ve Aktamar (Van Gölü'ndeki en büyük adanın kalesi) kal'aları ve bunun emsâli nice kalalar dahi taht-ı teshire alınub azim fütûh oldu" .

İbrahim Paşa, Van Gölü çevresindeki kale ve kasabaları, Kürt boy ve oymaklarını itaat ettirmiş olan Ulama Paşa'yı Azerbaycan hükümetine Beylerbeyi tayin etmiştir (23 Haziran 1534) . Ulama Paşa, otuz bin asker, develer ve mevsim boyunca yetecek yiyeceklerle Tebriz'i işgal üzere önden ihsanlarla gönderilmiştir . Irak Hükümeti, Bayındıroğlu Murad Bey'e verildi. Irak-ı Acem'e tayinler yapılp, Akkoyunlu hânedanı mensupları ile beylerine verilip, Nahçıvan Sancağı, Ulamanın kardeşi Veli Bey'e Merağa ise Tekeli Veli Can'a verilmiştir . Burada şunu belirtelim ki, Tabakatu'l-Memâlik müellifinden itibaren bazı kaynaklar, farklı bilgiler vererek, Tebriz'e yöneldiği sırada bazı kaleler fetheden İbrahim Paşa'nın askerleri arasında: "Şah'a Şah gerek imiş, mahallî zarurette askere penâh gerek" diyerek, Padişahı başlarına istedikten sonra, Vezir-ia'zâm Serasker İbrahim Paşa'nın Kânunî Sultan Süleyman'a sefer için mektup yolladığını bildirmektedirler. Oysa İbrahim Paşa Halep'ten 7 Nisan 1534'de yazdığı mektupla, zaten Padişah'ı sefere çağırmişti . İbrahim Paşa'nın, Padişâha elimizde bulunan ikinci arzı, 22 Zilhicce 940/4 Temmuz 1534 tarihli olup, Doğu Anadolu'daki fütuhâtı bildirmek üzere yazılmıştır .

Bostanın açıkladığı üzere, Serasker İbrahim Paşa, Diyarbakır'da kırk-elli gün kadar kalıp, ûmerâ ile sefer tedbirinde bulunduktan sonra, Haziran sonlarında Tebriz'e müteveccihen hareket etmiştir. İki hafta zarfında Doğu Anadolu'da, yaptığı fetihleri, yirmi gün kadar Bingöl

yaylasında bütün ümerâ ve askeri toplama ve bekleme işlerini bu arzında belirtmiştir . İbrahim Paşanın, Kânunî Süleyman'a gönderdiği bu uzunca arzında (mektup) belli başlı hususlara temas etmemiz yerinde olur.

"... Diyâr-ı şark istihlâsına azimet olundukda Azerbaycan Eyaleti beylerbeğilik tarikiyle Hazret-i Sâhib Kırân-ı âlem penâhın kullarından birisine ihsan olunmak vech ve münasib görüldüğüne binâen Azerbaycan beylerbeyiliği Ulama Paşa bendelerine tevcih olunub, umumen ümerâ-i Kürdistan ile ve bir miktar bendegân-ı dergâh-ı fetih-âşiyân ile Tebriz câniblerine irsâl olunub bu kulları dahi gerû ecnâd-ı nusret-mutad ile Amid'den çıkub Diyâr-ı şark ile Memâlik-i Mahmiye-i Hakanî hududuna karib olan bazı hisarların taife-i evbâş-ı dalâlet-irşâd ellerinde olub... Kal'a-i Bâyezid ve Erciş nâm kalalar feth olunub, cümle-i muzâfat ve mülhakâtı ve tevâb-i ve levâhiki ile eyâd-i ibâd-i südde-i zafer mutad da mazbut ve musahhar vâki oldu. Tegayyurât-ı ârâ-i âside-i mülâhide sebebi ile muattal ve hali olan cevâmi-i ve mesacidde Ehl-i Sünnet ve cemaat âyini üzere Ezan okunub, ikâmet-i salât-ı mefrûza ve mesnune olunub ve Camiinde Cuma günü Hz. Sahib Kırân-ı saadet-kârinin ismi şeriflerine kıraat-ı hutbe okunub..." diyerek bundan başka İbrahim Paşa, yapılan fetihleri bir bir Padişaha bildirmektedir.

Adilcevaz Kalesi mahafızları firar edince, içindeki Sünnî ve Hıristiyan ahali kale anahtarlarını Serdar İbrahim Paşaya getirmişler. Bu Kale ve Erciş ile beraber Bâyezid kaleleri 23 Haziran 1534'de alınmıştır. Han-ı Süvarik'e varınca, Van hâkiminin hem bu kaleyi hem de Amük Kalesinin anahtarlarını gönderdiği görülmüştür. Şam Valisi Husrev Paşa daha önceden, buraların ilhakı için tertibât almıştı. 12 Zilhicce 940/24 Haziran 1534'de Siyavan Kalesi hâkimi Mahmudlu Türk aşiretinden, Emir Bey bizzat kalenin anahtarlarını getirmiş, İran'ın müstahkem kalelerinden Toprak-kale alınmıştır .

Serasker ve Veziriazâm İbrahim Paşanın komuta ettiği Osmanlı ordusu yirmi gün kadar Bingölde konaklamış ve bu esnada Doğu ve Güneydoğuda ki, Kürt beyleri de orduya asker ve mâiyetleriyle katılmışlardır. Bu bölgedeki kaleler, şehirler

ve topraklar Osmanlı Devletine ilhak edilirken, (Van, Amük, Siyavan, Hoşab, Cerem, Bidkâr, Ruşenî, Hel, Tanuza, Bâyezid, Eleşgird, Vastan, Ahtamar, Adilcevaz, Erciş, Ahlat vs.) İbrahim Paşa'nın arzında belirttiğine göre, Osmanlı askerlerinden "bir ferd telef olmayub Şam Beylerbeyisi Husrev Paşa her birinün ahvâl-i tedârik olunmak için" buraların dirlik ve düzenliğine memur edilmiş, diğer kethudâ ve muhâfızlar tayin edilmiştir . İbrahim Paşa'nın yerli yerinde aldığı diğer tedbirlerden sonra Osmanlı Ordusu, Safevî topraklarına girerek, Tebriz'e doğru harekete geçmiştir.

Kânunî Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferine Çıkışı (940/1534): Arapça'da "İki Irak" anlamına gelen İrakeyn'den maksat: "Irak-ı Arab" denilen Bağdat ve havalisi ile, "Irak-ı Acem" denilen Bağdatın kuzeybatısıdır ki, Hemedan'dan Tebriz ve havalisini içine alan coğrafyadır. Haziran 1533'de İstanbul'da yapılan Avusturya barışından sonra, Padişah Sultan Süleyman, İran üzerine bir Doğu seferi yapma kararına varmıştı. Ayrıca, Veziriazâm İbrahim Paşa, 22 Ramazan 940/6 Nisan 1534'de Halep'ten Diyarbakır'a yürürken, Padişah'a "Zilkâde guresinde (14 Mayıs 1534) Anadolu câniblerine teveccüh-i hümâyun buyurmaları", uygun olacağını gönderdiği arz'da bildirmişti. Bu nedenle bazı kaynaklarda Padişahın İran'da bir takım müşkil durumlarla karşılaşan İbrahim Paşa'nın isteği üzerine veya kargaşa ve telaşa düşen askerin: "Şah'a şah gerek" şeklindeki dedikodusundan dolayı sefere çıktığı görüşü pek doğru değildir . Çünkü henüz İbrahim Paşa, Diyarbakır havalisinde iken, daha Safevî topraklarına orduyla hareket etmeden evvel, Kânunî Süleyman oğlu Saruhan Vâlisi Şehzâde Mustafa'yı Defterdâr Mahmud Çelebi'ye ısmarlayarak başkentte "Kâimmakâm" olarak bırakmış ve Rumeli ordusunun bir kısmını alarak 28 Zilka'de 940/11 Haziran 1534 Perşembe günü Üsküdar'a geçmişti .

Görüldüğü üzere Sultan Süleyman, İbrahim Paşanın arzından daha önce İrakeyn Seferine çıkmıştır. İbrahim Paşanın Padişah'a müracaatı Azerbaycan'a girdikten nice sonra, Şah Tahmasb'ın askeriyle Horasandan çıkararak büyük bir ordu ile Tebriz üzerine yürüdüğü haberi üzerine, Padişahın gelişini hızlandırması için yapılmıştır . Kânunî Süleyman zâten 1525 Temmuzunda Şah

Tahmasb'a gönderdiği tehditnâme ile Şiî-Safevî Devleti üzerine yürümek arzusunu dile getirmiş, hatta Sünnî imam ve âlimlerden Şiîler aleyhine fetvâlar almıştı .

Kânunî Süleyman, gerekli hazırlıkları yaparak tedbirleri alıp, İstanbul'dan Orduy-ı Hümâyun ile altıncı Sefer-i Hümâyun'a çıkmıştır. 10-11 Haziran 1534'de İstanbul'dan hareket eden Kânunî Sultan Süleyman, İstanbul, Galata, Üsküdar, Maltepe, Kıssahan Köprüsü, Gebze, Kala-i Hereke, Çınarlı, İzmit, Sitâre Köprüsü, Derbend-i Kazıklı, Dikilitaş, Kala-i İznik, Yenişehir, Akbıyık, Zincirlikuyu, Derbend-i Ermeni, Bozüyük, İnönü, Ilıca, Kala-i Kütahya, Altuntaş ovası, Çakırsaz menzillerinden sonra Elmadağı'nda üç günlük avdan sonra Afyon Karahisar'a müteâkiben Akşehir'e vâsıl olmuşlardır (30 Zilhicce 940/12 Temmuz 1534). Burada iken Van, Vastan ve diğer kalelerin fethini bildiren (4 Temmuz 1534 tarihli) Serdar İbrahim Paşa'nın ikinci arzını almıştır .

Safevî Devleti üzerine yürüyen Kânunî Süleyman "Muhubbî" mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Bunlardan biri de, Irakeyn Seferi esnasında yazdığı şu hamasi gazeldir:

"Allah Allah diyelüm Sancak-ı Şahî çekelüm,
Yürüyüb her yandan Şark'a sipâhî çekelüm,
İki yerden kuşanalım yine gayret kuşağın,
Bulaşub toz ile toprağa, bu râhı çekelüm.
Pâyimâl eyliyelüm Kişveri'ni Surhser'ün
Gözüne, sürme deyu, dûd-i siyahı çekelüm.
Bize farz olmuş iken olmamız İslama zahîr,
Nice bir oturalum, bunca günâhı çekelüm.
Umarım rehber ola bize Ebubekr ü Ömer,
Ey Muhubbî, yürüyüb Şarka sipâhî çekelüm .

Kânunî, Akşehir'den itibaren Arkıt Köprüsü, Ilgın, Pınarbaşı, Hâtun Çayırı (Zengi Gölü), Germükbeli yolu ile 8 Muharrem 941/20 Temmuz 1534'de Konya'ya ulaşmıştır. Konyada Hz. Mevlânâ ve Selçuklu sultanlarının türbelerini vb. yerleri ziyaret etmiştir. Bu esnâda, İbrahim Paşa'dan ulak gelip, Konyada Aras, Murat boyları ile Van Gölü çevresindeki fetholunan kalelerin anahtarları Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir . Konya'dan hareketle, Sultan Süleyman Hz. Molla Hünkâr,

Karapınar, Akçaşar, Düden Gölü, Ereğli, Niğde, Bahauddin Çayır, Develü Karahisar, İncekara Köprüsü, Kayseri, Sarımsaklu Suyu üstünde Barsama Çayır, Çubûğ Ovası, Şarkışla, Püsküllü, Lâtif Gölü, Danışmanlu'dan 27 Muharrem 941/8 Ağustos 1534'te Sivas'a girmiştir .

Kânunî Süleyman, Sivas'tan yola çıkarak, Koçhisar (Hafik), Kazlıgöl, Koyulhisar önüne varmış ve vaktiyle Fatih'in iki defa ve Yavuz Selim'in de Çaldıran Seferinde yürüdüğü anayolu tutarak Doğuya doğru Çeribaşı Köyü, Azim Çayır, Gümüştekin, Kabakluca Ovası (Aktepe), Yassı Çimen, Karaviran yolu ile Erzincan'a 10 Safer 941/20 Ağustos 1534'de ulaşmıştır .

Sultan Süleyman, Erzincan'dan kalkıp, Çubuk Boğazı, Derbend-i Subha Hanı, Tercan'ı geçip, Kala-i Hûbân, Mâma Hâtun, Cinis ve Erzurum'a vâsıl olmuştur . Öte yandan İbrahim Paşa kendisine katılan on binlerce askerle Temmuz 1534den itibaren Safevî toprakları üzerinde Tebrize ilerlemekteydi.

İbrahim Paşa'nın Tebriz'e Girişi (13 Temmuz 1534):

Ulama Paşa, İbrahim Paşa'dan önce, öncü kuvvetler ile Tebriz'e gelmiş ve burada şehir eşrafı tarafından karşılanmıştı. Ulama Paşa, şehrin en büyük camisi olan Uzun Hasan Camiine giderek Kânunî Süleyman adına hutbe okutup, para bastırmıştı. Daha sonra da Tebriz'in anahtarlarını Osmanlı Padişahına göndererek: "İran'ı isterseniz yanıma gelin, siz gelinceye kadar tamamını elimde tutacağım, Şah Tahmasb ki, şimdi Türkistan ile Horasan'da Tatarlar ile uğraşıyor, savaşacak kuvvete sahip değildir. Irak ile Azerbaycan sizi bomboş beklemektedir" demekteydi.

Oysa sefer Bağdat'ı hâkimiyet altına almak maksadıyla ilan edilmişti. Siyaset ve savaşın hedefi bu olabilir, fakat ordunun harekât hedefi Safevî Ordusudur. Seferin asıl hedefi ise yakın şarkta hâkimiyettir . Osmanlı Ordusu başlangıçta Halep, Mardin ve Musul yoluyla Bağdat'a yürüyüş hazırlığı yaptığı halde, sonradan Halep, Diyarbakır, Tebriz istikametinde İran hududuna doğru yürümeyi kararlaştırmıştır. 20 Haziran'a kadar Diyarbakır'a toplanan Osmanlı Ordusu yeniçeri, sipâhi, kapıkulları, Anadolu, Rûm, Karaman, Halep, Şam, Dulkadır, Diyarbakır ve Kürdistan askerlerinden mürekkep

yaklaşık elli bin kişidir. 22 Haziran'da Diyarbakır'dan hareket ederek, Bingöl yaylağında birçok şehir ve kalelerin anahtarlarını alarak, iki hafta kadar kalmışlar ve Temmuz 1534 başlarında Tebriz'e doğru yürümüşlerdir .

11 Temmuz 1534'de İbrahim Paşa, Tebriz civarındaki Sa'd-âbâd'a gelerek ordusu ile burada konaklamıştır. İbrahim Paşa, Sa'd-âbâd'da iken Tebriz ahalisinin seçkin bir heyeti gelerek, Safevî başkentinin itaat ve inkıyâdını arz etmek suretiyle teslim olmuşlar ve şehri tahriple yağmadan kurtarmışlardır. 1 Muharrem 941/13 Temmuz 1534'de İbrahim Paşa, Tebriz'e muhteşem bir alayla girmiştir. Osmanlılar tarafından ikinci kez -daha önce Yavuz Selim 1514de girmişti- Safevî Devletinin başkenti ele geçirilmiştir .

Amma tevâyif-i Acem ki, içlerinde Şiî âyin-i din ve esâr-i İslam olmanın diyârları Dârul- Harb hükmünde olub ulemâ-i kiram müttehidul-kelam katliâm ve nehbû gâret olunmağa layık olduklarına fetva vermişler idi... Cihât u cevânibine bekciler ve yasakçılar irsâl olunub ve şehri Tebrize hâkimüş-şer-i nasb olunub taife-i Acemden bir ferd sermügünend (zulüm) görmedi. Âsâkir-i nusret şiar şehri Tebrizden Sadabâd nâm yaylağa gelip ol mâhalde karar gösterüb ve ol esnâda vilayet-i Gilân Meliki Muzaffer Han dahi beş bin mikdarı âdem ile asâkir-i İslamı istikbâl eyleyüb ve Diyâr-ı Acemde olan memâlik meliklerinden ve beğlerinden dahi yarar adamlar ve elçilerinden gelüb kemâl-i itaat ve inkıyâd gösterdiler .

Görüldüğü üzere İbrahim Paşa, Tebriz'in idaresi için bir kadı ile muhtelif memurlar ta'yin etmiş ve Safevî başkenti o zamanki Osmanlı adaletiyle idare nizamı sayesinde hiçbir sarsıntıya uğramamıştır. İbrahim Paşa, merkezi Tebriz olmak üzere Azerbaycan Beylerbeyiliğini Ulama Paşa'ya vermiştir .

Kânunî Süleyman'ın İrakeyn Seferinde Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri (1534):

Kânunî Süleyman'ın komutasında olan ve İran üzerine yürüyen, ikinci Osmanlı Ordusu, yüz bin kişi civarında olup, 1534 yılının ilkbaharından beri sefer için hazırlanmış, İstanbul, Kayseri, Sivas ve Erzurum yolu boyunca toplanmış ve Pâdişah'a katılarak 26 Safer 941/5 Eylül 1534'te Erzurum önlerinde

konaklamıştır .

Cânib-i şimâlisi azim sahra Erzurum Ovası/Erzurumâbâd ve cânib-i cenûbisi Kûhistân (Palandöken dağları) olub zamân-i kâdimde ulu şehir ve muhkem hisâr iken hâliyâ Kızılbaş melâînün zulmünden harâb kalan Erzurum o gün nazar-i iltifât-i Pâdişâhî ile manzûr olup tâmirine ferman olundu. Böylece otuz beş yıldan fazla bir zamandan beri ıssız ve ören olarak kalan bu koca şehir, Kânunînin fermanıyla şenlenerek bir Osmanlı şehri halinde yeniden canlanıp, bölgenin merkezi olmaya başlamıştır .

Kânunî Süleyman, Erzurum önlerine gelmeden evvel, Cinis'te konaklarken Tebriz'den Veziria'zâm İbrahim Paşa'nın elçisi gelerek, Azerbaycan'ın fethedilip ele geçirildiği için vilayetlere zafernâmeler gönderilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca Tebriz'de kışlamak güç olacağından, Padişahın Diyarbakır'a varmasının daha iyi olacağını, Gîlân Şâhının da bir elçi ile Başvezirden iltifat gördüğünü ve Ulama Paşa'ya Azerbaycan Beylerbeyiliği ile Akkoyunlu'dan Bayındıroğlu Murad Bey'e Irak Beylerbeyiliğinin verildiğini beyan eden İbrahim Paşa'nın 21 Ağustos 1534 tarihli üçüncü arzını Padişah'a takdim etmiştir .

İbrahim Paşa, Tebriz'den 10 Safer 941/21 Ağustos 1534'te, Kânunî Süleyman'a gönderdiği arzda kendisini Azerbaycan bölgesine hâkim, Safevî Devletinin büyük bir kısmını Osmanlı Devletine tabii görmekte ve bu mufassal raporunda o zamana kadar ki harekâtın bir hülasasını bildirmektedir. Bu arz ile biz İbrahim Paşanın harekât sırasında aldığı tedbir, karar ve yaptığı idarî ve askerî tayinlerini geniş ölçüde öğrenmiş oluyoruz.

Ulama Paşa ile Dulkadırlu Beylerbeyisi Ahmed Paşa'nın bazı Safevî kalelerinin ve ümerasının itaatlarını kabul ettiklerini ve Tebriz'de Musa Sultan ile küçük bir çarpışmada bulduklarını (6 Ağustos 1534) bunu müteâkib Serdarın, bütün beylerbeyileri ve ordu ile 26 Muharrem 941/7 Ağustos 1534 Cuma günü Tebriz'e girerek otuz yıldır muattal kalan Uzun Hasan Camiinde Ehl-i Sünnet üzere, Cuma Namazı kıldığını , öğreniyoruz.

Burada Safevîlerin Kızılıcadağa sığınan askeri ile İbrahim Paşa tarafından Ulama Paşa komutasında gönderilen Osmanlı askerinin kanlı çarpışmalarından söz edilmektedir. Bu kayıt Osmanlı kaynaklarının bildirdiği Kızılıcadağ sefer heyetinden bahsetmektedir. İbrahim Paşa, Tebriz'in emin bir belde (Daru'l-Emân) olduğunu münasip bir yerde kale inşaâtına başladığını kaydetmektedir . Burda Şenb-i Gâzân Kalesinin yapılmasına başladığını belirtmektedir.

İbrahim Paşa'nın Tebriz'den gönderdiği üçüncü arzın son kısımları ise şöyle bitmektedir: "... Tebriz'de kal'a binâ olunmasını fikr idüb bâzı münâsib mahal tedârik olunub binasına mübaşeret olundu. Medine-i Tebriz Hz. Sâhib Kırân-ı âlem penâhın taht-ı âli-bahtları olmuştur... Devlet ve ikbâl ve saadet ve iclâl ile yürüyüb Azerbaycan'a müteallik olan Erciş nâm mahalle değin gelmek bâbında yümn-i himmet-i Hazret-i Sâhib Kırânî mebzul buyurula inşaallahu'l-azze saadet ile gelindikde geru bendeleri tarafına işâret-i âliye buyurula ki Bağdad hâkimi olan Mehmed Han, şöyle ki bu kış dergâh-ı saadet destgâh kıbeline itaat etmeye kulları onun üzerine azimet eylemek niyyet olunmuştur. Hz. Sâhib-i Kırân-ı rub'u meskûn dahi saadet ile kışı Diyarbekir'de kışlamak münasibdür ana göre tedarik buyurula. Bu mübarek Safer ül-muzafferün onuncu gününde bu nâme-i ubûdiyyet şî'ar yazılıb, atebe-i ulyâ kullarından Mustafa ve Mehmed bendeleri irsâl olundu... . Kânunî'ye gönderilen bu arz'da İbrahim Paşa, Tebriz'de tayinler, bazı yerlerin teshiri, kale inşaatı, yerli bey ve hâkimlerin Osmanlı Devletine itaat ve inkıyâdı gibi meselelerle meşgul olmaktadır.

Kânunî, Sivas civarındaki Kâsım Çayırı veya Azim Çayırı konağından, İbrahim Paşa'nın seraskerliğini ve selahiyetlerinin genişliğini belirten bir ferman göndermişti. Pâdişah belki bazı dedi koduların kulağına kadar gelmesiyle veyahut Sadrazamın gördüğü lüzum üzerine bu fermanı göndermek ihtiyacını duymuş olabilir . Elimizde, Kânunî Süleymanın, İbrahim Paşa'yı geniş yetkilerle Serasker olarak İran Seferine gönderdiği hakkında 15 Ağustos 1534 tarihli bir ferman vardır. Bu fermanın sözü edilen, Sivastan gönderilen Serasker İbrahim

Paşanın yetkilerini belirten ferman olması muhtemeldir . Kânunî Süleyman, Erzurum civarında iken bu gelişmeler üzerine Çermik Ilıca'ya gelindiğinde ordunun Diyarbakır'da kışlamasını kararlaştırmış, bir gün konakladıktan sonra Erzurum önlerine gelinmiştir . Bir müddet dinlendikten sonra Erzurum ovasında yürüyen ordu Erzurum Kalesini geçerek konak yapmış, Kânunî Süleyman buradan yapılan fetihler ile ilgili fetihnâmeler göndermiştir. Erzurumda türbeleri olan azizleri-ziyaret ve duada bulunan Padişah kimsenin ileri gitmemesini emredip, "Erzurum o gün nazar-ı iltifât-ı Pâdişâhı ile manzur olub tamirine ferman olunmuşdur" .

Kânunî Süleyman ordusu ile Diyarbakır'a çekilmek ve orada kışlamak üzere hareket edip, Erzurum'dan 6 Eylül 1534'te Hasan Kalesi'ne iki konak bir edilmek suretiyle ulaşmıştır. Ertesi gün Çoban Köprüsü ve Aras Nehri geçilip, 1 Rebiu'levvel 941/10 Eylül 1534 Perşembe günü Eleşgird Ovası başındaki Aydın Bey Köyü veya Alagöz, Kızlar Kal'ası, Aydın Beyli yolundan, Tebriz yolunu bırakıp Erciş yoluna girmiştir . Kânunî kış mevsiminin de yaklaşmasından dolayı bin bir sıkıntı ile Aydın Beyli, Hazır, Ser-i Ab-ı Gür Hamir, Çubuk, Çakırbeyli, Karye-i Ağı, Kal'a-i Erciş'e güçlkle 16 Eylül 1534'te ulaşırken, geriden topların gelmesini burada beklemektedir .

Bitlis-Diyarbakır Üzerinden İstanbul'a Dönüş (Ekim 1535-Ocak 1536):

Osmanlı Ordusu, Tebriz'den Diyarbakıra kadar Karye-i Hemyân, Hân-ı Atabek, Hân-ı Kızılribat, Der Âb-ı Cürûr, Ayn-ı Tatvan, Güzelcedere Köprüsü, Güzelcedere, Bitlis, Cisir-i Derbend, Cisir-i Derec, Cisir-i Kınıkdâr, Cisir-i Mezra, Cisir-i Duhân, Veysel Karâni, Ab-ı Ezrin, Ab-ı Beşiri, Sâlâne Çayırı, Çöltepe Çayırı konaklarından geçerek Diyarbakır'a gelmiştir . Ahlat, Adilcevaz ve Erciş, Irakeyn Seferi neticesinde Osmanlı Devletinin idaresine geçmiştir. Kânunî Süleyman, Tebriz'den Diyarbakır'a giderken, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat üzerinden gitmiştir .

"...Erciş vilâyetine saye-i vûsûl salub, andan dahi mürur eyleyüb Bidlis hududuna vûsûl saldukda ferman-i Padişahî muktezasınca Diyarbekir Beğlerbeğisi Mehmed Paşa ve Ulama Paşa

Diyarbakır leşkeri ve bin nefer yeniçeri ile Kala-i Vanın mühimmatı için ol cânibe müteveccih olduğundan sonra, meğerki Şah'ı bedrûh nice zaman mestur ve muhtef (gizli) olmuş iken, leşker-i nusret... Mahruse semtine avdet eylediği haberin işüdüb... Semte muhalif yerlerden mürûr eyleyüb Azerbaycan vilâyetine gelüb Kala-i Van tarafına müteveccih olmuşlar imiş. Diyarbakır leşkerinin haberin alub bir gice ale'l-gaflet üzerlerine ılgar idüb vakti seher gereği gibi cenk olub, tûfengi tir nice şimşir ile canibeynden hayli adam helak olub, amma ki Hz. Sahib Kıran-ı Cihanistanın Orduy-ı Hümâyun'un da olan asakir-i nusret meahirin heyacanından havfü hazer idüb Kızılbaş leşkeri mahsur... Amma zikrolunan savaşta Ulama Paşa candan yoldaşlık eylemeyüb bazı taksir eylediği sebebiyle mâzul olub Vilayet-i Bitlis umeray-ı devletten Hacı Beye ihsan olunmuş"tur .

Bu zikri geçen hadiseden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Ordusunun geri çekilişini fırsat bilen Şah Tahmasb, Tebriz'den sonra Merend ve Hoy'a gelerek, buradan kardeşi Behram Mirzâ başbuğuluğunda Rumlu Mentеш Sultan ve Emir Sultan, Mühürdâr Şahkulu Halife, Sofracı Türkmân Mehmed Emin Beğ, Kaçarlu Budak Han ve Ustacalu Sadreddin Han askerleriyle Yasavul ve Kapucu askerlerini, artçı (dümdâr) olarak giden Başvezir İbrahim Paşa kolu üzerine göndererek taciz saldırıları yaptırmıştır. Osmanlıların en artçısı Dünbüllü Hâcı Bey'e, Behram Mirzâ kolu saldırırken, Şah'da Van'a giderek Ulama Paşa üzerine yürümüş 18 eylül 1535de ordusu ile Vana vardığı zaman, Ulama Paşa'nın Vastan'a çekilmiş olduğunu öğrenmiştir. Padişah, Diyarbakır Beylerbeyisi Mehmed Paşayı Ulama Paşa'ya yardıma göndermiş ise de, Gevaş'ın Kuskunkıran boğazında 22 Eylül 1535'de savaşı kaybedip geri dönmüştür . Bu sırada Van ile Erciş Kızılbaşların eline geçmiş, Şah Tahmasb Vanın muhafızlığını Ustacalu'dan Sofuoğlu Ahmed Sultan'a vererek Tebriz'e dönmüştür .

22 Rebiül-ahir 942/20 Ekim 1535'den itibaren, yirmi iki gün, Kânunî Süleyman, Diyarbakır'da kalmış ve bunun on bir gününü karargâhında diğer on bir gününü de şehirde geçirmiştir. 5 Kasım'da Cuma selamlığına gitmiş, Diyarbakırda kaldığı

müddetçe, Safevîlere karşı bir takım tedbirler ile meşgul olup, Anadolu ve Rumeli askerlerini Diyarbakırdan terhis etmiştir. 16 Kasım'da Urfa'ya gelip, iki gece kaldıktan sonra Halep'e yönelmiştir. 24 Kasım 1535'te Halep'e gelen Kânunî Süleyman, burada sekiz gün kalıp şehri gezmiş, sonra 2 Aralıkta Halep'ten ayrılmıştır .

Kânunî, Diyarbakırdan, Kızıltepe, Akpınar, Kocagöz Tepesi, Cüllâb, Karye-i Çil Halit, Merc-i Dâbık, Makam-ı Davud, Halep, Gul-i Avâm, Asi Suyu Köprüsü, Artıkova, Antakya, İskenderun, Adana'ya doğru yönelmiştir . 5 Aralık 1535de Antakyaya gelen, Kânunî Süleyman ertesi gün İskenderuna daha sonra Adanaya hareket etmiştir. 14 Aralıkta Adana'dan yola çıkarak, 29 Aralıkta Seyyitgazi'den Eskişehir'e ulaşmış, bir gece kalıp, sabah hareket etmiş, 10 Receb/4 Ocak 1536'da İzmit'e girmiştir . 12 Receb/6 Ocak'ta İzmit'ten yola çıkan, Kânunî Süleyman, yanında Vezir-iazâm İbrahim Paşa ile birlikte, bu sefer Bağdat fatihi olarak 14 Receb/8 Ocak 1536'da İstanbul'a dönmüşlerdir .

Kânunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nin Sonucu (1536):

Bu seferin Osmanlı Devletine maddi-manevi bakımdan birçok faydaları olmuştur. Devletin siyâsı ve coğrafî nüfuzu artmış, Anadolu'nun birlik ve bütünlüğü sağlanmış, Bağdat başta olmak üzere, Irak-ı Arap'ta birçok şehir ve kasabalar Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Fakat, Yavuz Selim'in Çaldıran Savaşı gibi kesin neticeli bir savaş bu sefer esnasında meydana gelmemiştir. Kânunî Süleymanın bu sefer sırasında, İstanbuldan gidiş ve dönüşü bir yıl altı ay yirmi yedi gün sürerken Veziriazam İbrahim Paşanın İstanbuldan ayrılması ve dönüşü ise 2 yıl 2 ay 18 gün sürmüştür .

Irakeyn Seferi'nin neticeleri şöyle tespit edilebilir Irak-ı Arabın Osmanlı Devletine dâhil olması ve Bağdat Beylerbeyiliğinin kurulması, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'nun Van ve Erciş hariç tamamen kesin olarak devlete bağlanması ve pekiştirilmesi, Kafkaslardan Basra'ya kadar olan yerlerin İran'a kapatılması, Azerbaycan ülkesinin geçici olarak ele geçirilmesi, Ekim 1535de Erzurum Beylerbeyiliğinin kurulması, Ulama Paşa ve Tekelü umerâsının çoğunun Osmanlı

Devletine tâbi edilmesi, Safevîlerin belirli bir sınır bölgesinin dışında tutulması, Türkiye'nin Kafkasya sınırının teminât altına alınması gibi faydalı sonuçları olmuştur.

Bunun yanısıra bu seferin sonucunda Safevî Devletinin ortadan kaldırılamayacağı ve bu devletin varlığına son verilemeyeceği anlaşılmış, Osmanlılarda Safevîleri belirli bir bölgenin dışında tutmayı gaye edinmiştir . Coğrafî bölgenin, dağlık ve geniş bir arazi olması, seferi zorlaştırmış, ağır silahlar, mühimmât, iâşe, eşya vs. top-cephane taşınmasında hayli güçlük çekildiği için, takriben Osmanlıların otuz bin kadar insan, yirmi iki bin kadar hayvan ve yüz büyük çaplı top zayiati olmuştur .

Irakeyn Seferinin cereyan ettiği bölge Şah Tahmasb ve Kızılbaş-Türkmen askerleri tarafından devamlı yakılıp yıkılmış, bitki, ağaç, hayvan, ot, ekin bırakılmamış, insanları göçürölüp, bölge tamamen ıssız ve verimsiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Şah Tahmasb, Osmanlı Ordusunu, ancak otlakları yakmak, mahsulü telef etmek, kuyuları doldurmak vb. tedbirler ile harekâttan alıkoymak istemiş, bunu da açıkça söyleyerek, Osmanlı kuvvetlerini bölgeyi terketmeye mecbur bırakmaya çalışmıştır . Şah Tahmasb, uzun süren bu sefer boyunca, çok sinsî, kaypak ve Türk hükümdarlarına yakışmayan bir siyasetle, aylarca ülkesi toprakları Osmanlı Ordusu tarafından çîgnendiği ve şehirleri fethedildiği halde, bir türlü cesaret edip ordusuyla savaşa girememiştir.

Osmanlı Devleti için seferin asıl gayesi Safevî tehlikesini ortadan kaldırmak ve Yakındoğuda hâkimiyeti rakipsiz olarak sağlamak ülküsü gerçekleştirilememiştir . İki devlet arasında kalıcı bir anlaşma veya uzlaşma olmamıştır. Şah Tahmasb'ın üç defa elçi göndermesine rağmen, Kânunî Süleyman Onu samimi bulmamıştır. Çünkü sıkıştıkça barış istiyor, niyeti Osmanlı Ordusunu oyalamak ve kendisini rahatlatmaktı. Bu sebepten de barış teklifleri samimi bulunmadığı için reddedilmiştir.

Irakeyn denen iki Irak'tan biri bu seferin neticesinde mülhâkâtıyla Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Irak-ı Arapta bulunan Bağdat, Kûfe, Haruniyye, Bayat, Mendeli, Elvendiye, Hale, Sehle, Enbariye, Kerkük, Altun Köprü, Harir, Sazan,

Şimrân, Serçe, Kala-i Gülgün, Şâh-ı Mârân, Sârım, Kefender, Hizu, Ezrin, Hânikin, Şehribân, Necef, Kerbelâ, Rumahiyye, Tikrit, Erbil, Musul, Hurin, Tâvuk, Hezarmerd, Bane, Bitlis, Zirko, Kandil Bakuba, Savi, Şehri-zor gibi büyüklü küçüklü şehir ve kasabalar Osmanlı ülkelerine katılmış ve arazisi tahrir edilmiştir .

Irak-ı Acem'de bulunan Sultaniyye, Curûr, Hemedan, Sadavâ, Kala-i Dilaver, Razver, Kaplaniyye, Kal'a-i Şahin, Zengan, Dergüzin, Ebher, Serâs, Dinever, Kuh-i Bisûtûn, Kûh-i Hamrin, Kasr-i Şirin, Aramend gibi yerler Osmanlı Ordusu tarafından geçici olarak tamamen alınıp, sonra terkedilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan Eyaletinde olan Tebriz, Ahlat, Ahtamar, Van, Erciş, Hoy, Merend, Uşni, Serdar, Meraga, Erdebil, Ucan, Hizan, Adilcevaz, Vastân, Amik, Nevşar, Nahçıvan, Sûfiyan, Urmiye, Hüsrev Şah, Serav ve Miyâne gibi yerler tamamen alındığı halde Osmanlı Ordusunun çekilmesiyle, bir kısmı Osmanlıda bir kısmı da tekrar Safevîlerde kalmıştır .

2. İran-Tebriz Seferi'nin Sebepleri:

Şah Tahmasb, Osmanlı Padişahının Avrupa'da savaştığını bildiği için fırsattan yararlanarak, Kafkaslardaki Sünnî Türk ülkelerini istilâ etmekteydi. Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Anadolu'daki göçebe Türkmenlere karşı kuvvetlice ve sinsî bir şekilde Şiî-Safevî propagandası yapmaktadır .

Şah Tahmasb, Van, Erciş ve civardaki kaleleri zorla işgal altına almış, saldırganlığını Erzurum-Kars havalisine de yaymış, buraları da işgal etmeye çalışarak, çevreye büyük zarar ve tahribatlar vermişti . Osmanlı Devletine tâ 1534 Irakeyn Seferinde Tebriz'de itaatını arzeden Şirvanşahlar üzerine kanlı bir baskın yapmış, Şirvan ülkesini istilâ ederek Şirvanşah Burhan Ali'yi Osmanlı'ya ilticâ etmek zorunda bırakmıştır. Hudut valileri ve Özbek hanlarının bildirdiği arz ve mektuplara göre yardım istemeleri hususiyeti, Şah Tahmasb üzerine sefer açılması zaruretini doğurmuştur .

Şah yahmasbın kardeşi Elkas Mirzâ'nın Kânunî Süleyman'a sığınması ve İran üzerine Şah Tahmasb'a karşı sefer açılmasını şiddetle istemesi ve Vezir-ia'zâm Rüstem Paşa'nın Gürcistan üzerine sefer yapılması için girişimi, Hurrem Sultannda

(1504-1558) damadının harp yaparak güç ve safvetinin ön plana çıkmasını arzu etmesi de, Tebriz Seferine sebep teşkil etmiştir . Ayrıca, 954/1547'de Avrupa'daki Avusturya, Almanya gibi ülkelerle Osmanlı Devleti arasında yedi yıllık bir muahede yapılmış olması Irakeyn Seferi'nden beri on iki yıldır (1535-1547) Şah Tahmasbın yaptığı işlerden bir hesabının sorulması zarureti, bu seferi mecbur hale getirmiştir.

Bize göre, Kânunî Süleyman'ın Tebriz Seferi'nin sebeplerini çoğaltmak mümkündür. Seferin yapılmasının gayesi ise Yakın-Şark'ta, Doğu Anadolu'da, siyasî ve dinî-mezhebî birlik ve bütünlüğü sağlamak, Anadolu coğrafyasında İran Şiîliğini yok etmek, yakın komşu ülkelerde Sünnîliği canlandırmak, kısaca siyasî-dinî hâkimiyeti sağlamak için rakibi olan Şiî-Safevîlere ağır bir darbe indirmektir .

Sultan Süleyman'ın İkinci İran (Tebriz) Seferi'ne İstanbul'dan Çıkışı (1548):

Kanuni Irakeyn Seferinde Şah Tahmasbın başkenti olan Tebriz'i askerleriyle çignemiş, Van, Erciş, Adilcevaz'ı ve halifeler başkenti olan Bağdat'ı elinden almıştı. Fakat o bu kadarıyla da yetinmeyerek, Safevîler hânedanlığına son vermek azmindeydi. Kânunî Süleyman, daha sonra Bosna Sancakbeyi olan Ulama Han'ı Rumeli'den çağırarak, Erzurum Beylerbeyiliği ile makamını yükseltmiştir. Elkas Mirzâ'ya lala tayin edip, kapıkulundan bir bölük ağasını da bölüğü, askeri, davul, sancak ve bütün gereçleri ile Safevî tahtına geçirileceği için Elkas Mirzâ'ya katıp kendisinden hemen evvel, bütün ihtiyaçları karşılandıktan sonra, 21 Mart 1548'de İstanbul'dan İran üzerine hududa göndermiştir .

Kânunî Süleyman, 18 Safer 955/29 Mart 1548 tarihinde İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiş ve 31 Mart'tan itibaren Osmanlı Ordusu ile on birinci Sefer-i Hümâyun'unu gerçekleştirmek üzere, İran'a doğru hareket etmiştir . Sultan Süleyman sefere çıkmadan, "Rumeli ve Anadolu beylerine ve sipâhilerine hüküm ve adamlar gönderüb "ale't-ta'cil" bana yetişesünüz benim mühim seferim vardır" diye, ilgili vali ve beylere hazırlık yapmaları için gereken talimatı vermiştir . 2 Rebiul-evvel 955/11 Nisan 1548 tarihinde Sultan Süleyman, Seyyid Battal

Gazi konağına, yanında oğlu Şehzâde Cihangir olduğu halde gelmiştir. Bu menzilde Şehzâde Selim, Manisa-Saruhan vâlisi olarak babasını karşılamış elini öpmüş, kendisine Rumeli Vilayetini muhafaza için Edirne Dâru'l-Mülküne teveccüh buyurmaları için, Padişahın yüce fermanları sâdır olmuştur . Kânunî Süleyman, meşhur Tebriz Seferine çıkıp, Seyyidgazi'den sonra 10 Rebiul-evvel 955/ 19 Nisan günü Akşehir'e gelmiştir. Konya, Niğde, Kayseri üzerinden Sultan Süleyman, Orduy-ı Hümâyun'la Sivas (Rûm) Vilayetine geldiği vakit 16 Rebiul-ahir 955/25 Mayıs 1548'de büyük oğlu Veliahd Şehzâde Mustafa Amasya Valisi idi, gelerek babasının elini öpüp, bir müddet seferine iştirak etmiştir . Kanaatimizce Sultan Süleyman, Şehzâde Selim'i Rumeli muhafazası için Edirne'ye gönderirken, diğer oğulları Şehzâde Bâyezid'i Karaman vilayetinde, Şehzâde Mustafa Sultanı'da Amasya'da Anadolu'nun muhafazası için çıkabilecek her hangi bir Kızılbaş-Türkmen isyânı için tedbir olarak koymuştur.

Bu esnada, kardeşi Elkâs Mirzâ'nın Osmanlı Padişahı tarafından tahtına geçirileceğinden çok korkan Şah Tahmasb, Orduy-ı Hümâyunun kendi üzerine sefere çıktığını duymuş, derhal askerlerinin toplanması için gerekli emirleri vermiş ve gereken tedbirleri almıştır . Fakat yanında on binlerce yiğit savaşçı Kızılbaş-Türkmen askeri olmasına rağmen, Irakeyn Seferindeki gibi Safevî Şahı, yine Sultan Süleyman'ın askerinin karşısına çıkamamıştır. Hatta sanırız Osmanlı Ordusunun Sivas yakınlarına geldiğini duyduğu sıralarda, Şah Tahmasb yine önceki taktiği üzere bütün Doğu Anadolu'yu târümâr etmiş, araziyi ve bitkileri yakıp, hayvanları ve insanları o bölgeden boşaltarak, Osmanlı askerlerini ve binek hayvanlarını aç bırakma yoluna gitmiştir.

Kânunî Süleyman, Şah Tahmasb'tan kesin hesap sormak düşüncesiyle Sivas'tan Erzurum'a doğru ilerlerken, Batı-Avrupa devletleri ile yaptığı başarılı antlaşmalardan dolayı, Rumeli sınırlarını güvenli kıldığından, o tarafı kaygı etmiyordu . Kânunî Süleyman, İkinci İnan-Tebriz Seferine giderken, Dulkadırlu oğullarından Mehmed Han'a Kars Sancağını, kardeşi Ali Bey'e de Pasin ve Harput Beyliğini vermiş, Osmanlı Ordusu

gelirken, kaçıp sarp dağlara sığınan Alevî-Türkmen aşiretlerini buralardan çıkarıp, Erzurum, Harput ve Kiğı havalisinin ovalarına yerleştirmiştir .

1548 yılı baharında Sultan Süleyman, henüz Tebriz seferine çıkmadan evvel, İran Şahı Tahmasb, Doğu Anadolu'yu istilâ etmişti. Bu sebepten dolayı, Hınıs, Pasinler ve Erzurum büyük sıkıntılar çekmiştir. Van Kalesi üzerinden bizzat Hınıs'a gelen Şah Tahmasb, burasını yağmalatmıştır. Pasin düzlüğünde Behram ve İsmail Mirzâlar ile birleşip, Tercan ve Erzincan dolaylarına kadar gelmiştir. Bayburt'un Sinor/Sünûr'deki Camii ve tekke yaktırılmış, Hacı Kutlu Bey Camii'de bu acı akibetten kurtulamamış, binlerce insan ve hayvanlar kırdırılmış, evler ve konaklar, hatta mescitler yakılıp yıkılmıştır. Erzurum'un imdâdına koşan Osmanlı Ordusu -Elkas Mirzâ ve Ulama Paşa'nın İstanbul'dan çıkan kuvvetleri- kuzeye doğru ilerleyince, Şah Tahmasb etrafı mahvederek çekilip gitmiştir .

Kânunî Süleyman, Sivas'tan sonra yine 1534'deki konaklar üzerinden ilerleyerek Koçhisar (Hafik), Koyulhisar, Akşehir, Suşehri, Kirmana Köyü, Erzincan, Tercan'dan öte Haziran ayı sonlarına doğru Erzurum önüne varıp, burada sekiz gün konaklamıştır. Bütün Anadolu askerleri toplanmış olarak burada Padişah ile kavuştular. Osmanlı Pâdişahı, Erzurum'dan bir mektup yazarak Safevî-Şah Tahmasb'ı erlik ile cenge davet etmiştir .

Gence, Karabağ, Revan ve Nahçıvan gibi Azerbaycan ülkesinde ve Irak-ı Acem'de Şiî-Kızılbaş Mezhebini iyice kökleştiren Şah Tahmasb, bu uğurda Sünnî-Şirvanlılara çok zulümler etmiş ve Anadolu'daki Kızılbaş-Türkmen göçebeleri arasında ajanlar ve mektuplar göndererek onları eskisi gibi "Erdebil Ocağı"na sıkı sıkıya bağlı tutmaya çalışmıştır. 1534-1535 Irakeyn Seferinde Sünnî yerlilerin gönülden bağlandığı ve katıldığı Osmanlı şehirleri olan Erciş, Van, Vastan ve Bâyezid (Ağrı) gibi yerleri tekrar ele geçiren Şah Tahmasb, buralarda Sünnî olan Türk ahaliye büyük bir darbe indirmişti .

Sultan Süleyman, Erzurum'dan hareketle Erciş yolu ile Adilcevaz konağına (10 Temmuz 1548) gelmiş, burada Ulama Paşa ile Karaman Beylerbeyisi Pîri Paşa'yı Safevîlerin işgalinde

bulunan Van Kalesi üzerine sevketmiştir . Ulama Paşanın Erzurum Beylerbeyisi ve Elkas'a lala-atabek tayin edilmesinin ve Van üzerine gönderilmesinin şüphesiz, Irakeyn Seferinde o bölgede bulunmuş tecrübeli bir komutan ve eski Azerbaycan valisi olmasının büyük payı vardır.

Sultan Süleyman, Pasin Ovası ortasındaki Çoban Köprüsü mevkiye geldiği zaman Temmuz 1548'de, Pasin Sancakbeyi Ali Bey, Oltu Sancakbeyi Sinan Bey ve bazı Gürcî asil-zâdeleri onu ihtiramla karşılamışlardır. 1534'te, Birinci İran Seferinde Erzurum Şehrinin ihyâsını ve imarını emreden, Kânunî Süleyman, bu İkinci İran-Tebriz- Seferi'nde ise, Pasin Sancakbeyi Dulkadırlu Mirzâ Ali Bey'i beş-altı bin işçi ile onarmak ve şenlendirmek üzere Kars Şehri ve Kalesi'ne memur etmiştir .

Kânunî Süleyman, böylece Aras ile Kür ırmakları başlarını kapayan, Revan ve Tiflis yolları kavşağında bulunan, 1386'da Moğol Hükümdarı Timur Han tarafından, şiddetle karşı koydukları için yıkılan, Kars Kalesinin tamiri ve tahkimi ile stratejik değerini takdir etmiş , Anadolu'nun birlik ve bütünlüğünde imâr faaliyetlerinin de ehemmiyetine işaret buyurmuşlardır.

Kânunî Süleyman, Adilcevaz konağında iken, sevinçli bir haber olarak, mektubu ile Şirvan ülkesine giden Burhan Ali Sultan'ın ciddî bir güçle karşılaşmadan, Şirvan ülkesinin yönetimini ele aldığı haberi gelmiştir demektedir. Bu sırada Şah Tahmasb'ın, Osmanlı Ordusunu arkadan vurmak ve isyan çıkarmaları için Amasya, Sivas, Tokat Kızılbaş-Türkmenlerine yolladığı mektuplar ve casuslar yakalanmış, katledilerek ona göre gereken tedbirler alınmıştır. Casuslar dört kişidir, öldürülmüş ve denetim için Şehzâde Mustafa'ya Amasya Sancağına durum bildirilmiştir .

Erciş'te Kızılbaş karakoluna dair bir haber alınmakla, Elkas Mirzâ Diyarbakır ve Dulkadırlu beylerbeyileri ile üzerlerine gönderilmiş, Safevî karakol kuvvetleri çarpışmaktan çekinerek, Merend'e kadar firar etmişler ve Tebriz'e kadar olan saha Şah Tahmasbın emriyle tamamen yakılıp yıkılmıştır. Zahire ve bitkiden mahrum bırakılmış, hatta sular zehirletilmiş olduğundan, Osmanlı Ordusu Temmuz sıcağında zehirli suları

içmemek için gece "ılgar ile" Merend'e vâsıl olmuş ve Safevî kuvvetlerini hezimete uğratmışlardır .

Kânunî Süleyman, Erciş, Adilcevaz üzerinden Van Kalesi üzerine yönelmek ve Van'ı alıp Doğu Anadolu'yu Safevîlerden temizlemek istemekteydi. Fakat Elkas Mirzâ, Padişah'ı Tebriz'e yöneltmeye razı etmiştir. Eğer, Padişah Tebriz'e girerse, birçok Acem beyinin gelip tâbi olacağı, Elkas Mirzâ'yı tuttukları ve Şah Tahmasb'dan yüz çevirecekleri anlatılmıştır. Bundan öte, Şah'ın Tebriz'de olduğu haberi alınmıştır .

Eleşgirt yolu ile Tebriz'e yürüyen Kânunî, 21 Temmuz 1548'de Hoy'a gelmiştir. Burada bir hafta kadar kalmış ve 22 Cemaziye'1-ahir 955/26 Temmuz 1548'de Şenb-i Gazân çevresi Osmanlı gazilerinin çadırları ile donatılmıştır. Padişahın Hoy'a geldiğini duyduğu zaman bir aydır ordusu ile bekleyen Şah Tahmasb yine meydan savaşına cesaret edemeyerek, eski taktiği üzere hiçbir mukavemet göstermeden Tebriz'i terkederek Kazvin'e çekilmiştir. Kânunî ise, 27 Temmuz 1548'de Tebriz'e hiçbir mukavemet görmeksizin girmiştir. Tebriz'e Padişahın girişinde ne bir yumurta ne bir tavuk dahi alınmamış, kimseye hiçbir zarar verilmemiştir .

0 sırada Şah Tahmasb'ın ne durumda ve nerede olduğu araştırıldı. Şah'ın cenge yanaşmadığını ve ele geçirilemeyeceğini anlayan Kânunî, O'nu saklandığı dağ ve çöllerde aramanın anlamsız olacağını bildiği için, şiddetini artıran yiyecek darlığı ve yemsizlikten doğan kırgından binlerce at ve katırın ölümü yüzünden, artık Tebriz'de kalmanın veya düşman topraklarında ilerlemenin felâket olacağını gördüğünden, 25 Cumaziyel-âhir 955/1 Ağustos 1548'de Tebriz'den Van'a doğru hareket etmiştir .

Padişah, Tebriz'den hareket etmeden önce Avusturya İmparatoru Ferdinand'a gönderdiği zafernâme'de otuz bir şehrin zaptedildiğini, on dört şehirde tahrip edildiğini ve o zamana kadar müdafâsız bulunan, yirmi sekiz mevkiinin ise tahkim olunduğunu bildirmektedir. Sultan Süleyman'ın bu seferle varmak istediği gaye İran ülkesini parçalamak, topraklarının, bir kısmını Şirvanşahlar, Gürcüler ve Dağıstanlılar gibi eski mahalli devletlere vermek, bir kısmını da Osmanlı

memleketlerine katmak ve Şiîliğe ağır bir darbe indirerek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dirliği sağlayıp, Anadolu'nun birlik ve bütünlüğünü sağlamlaştırmaktır.

Van Kalesi'nin Osmanlı Kuvvetleri Tarafından Fethi (24 Ağustos 1548):

Sultan Süleyman, Tebriz üzerine yürümeden önce Erzurum'da iken Van Kalesi'nin tekrar alınması için Karaman Beylerbeyisi Piri Paşa ve Erzurum Beylerbeyisi tayin edilen Ulama Paşa'yı Van Kalesi üzerine yolların abluka altına alınması için göndermişlerdi. 1 Ağustos 1548'de Tebriz'den Van Kalesi'ni ele geçirmek üzere hareket eden Sultan Süleyman, anayol boyunca hayvanlara yarar otlar dahi yakılmış olduğu için, dağ yolu üzerinden, Şebûster-Tasuç Kasabası, Almalı ve Topraklı köyleri, Sazcınar-Salmas Kasabası, Alabağ-Dümlek Dağı dibi, Mahmudiyye, Kırkpınar, Amûk Kal'ası düzü konaklarını takip ederek, 10 Receb 955/15 Ağustos 1548'de Van düzlüğüne gelmiştir .

10 Receb 955/15 Ağustos 1548'de Kânunî Süleymanın otağı Van Ovasına kurulmuş, daha önce Anadolu ve Karaman askerleri ile gönderilen toplar kurulmuş, Vezir-ia-zâm Rüstem Paşa'ya fetih emri verilerek Van Kalesi toplarla döğölmeye başlanmıştır. Hemen o gün metrisler kurulmuş ve kaleyi düşürmek için ne gerekiyorsa o yapılmıştır. Bir hafta süreyle gece ve gündüz Adilcevaz'da döktürülen yedi şâhi-top ile altı top daha getirilerek Van Kalesi döğölmüştür .

Safevîlerin Van Muhafızı Çepnilü Şah Ali Sultan, Van'ı tahkim ettirmiş, çoluk çocuğunu Şah Tahmasbın haremının bulunduğu yere göndermişti. Şah Tahmasb "Azerbaycan'ın Kilidi" saydığı Van Kalesi'nin "Oniki İmam"a bağlı kişiler elinden asla düşmeyeceğine, alınamayacağına inanmıştı . Fakat Van Kalesi, Osmanlı kuşatmasına daha fazla dayanamadı, Van Muhafızı bir kaç gün mühlet isteyerek teslim olacağını belirttikten sonra, müsade edilince görüldü ki, tekrar kaleyi onarmaya başladılar. Kuşatma ve top ateşi süratle sürdürüldü ve Çepnilü Şah Ali'nin elçileri kaleden iple inerek Elkas Mirzâ'nın eteğine yapışarak aman dilemişlerdir.

Boyunlarında kefenleri ile gelen Van Muhafızı Çepnilü Ali

Sultanın elçilerini, Sultan Süleyman affederek, 15 Recep 955/24 Ağustos 1548de, kuşluk vaktinde koruyucuların çıkıp gitmesine mücade edip, Van Kalesini emanla teslim almıştır. İstanbul Defterdarı olan İskender Bey, Van Beylerbeyisi tayin edilip, muhafazasına bırakılırken, toplar ve yeniçeriler yerleştirilip, Van Kalesi tamir ve tahkim edilmiştir .

Müstakil Van Beylerbeyliği hâssı bir milyon akçe olarak belirlenmiş ve beş bin'de gönüllü muhafazası için bırakılmıştır. Van ile beraber civarındaki Amûk Kal'asının da anahtarları Kızılbaş korucular tarafından getirilip teslim edilmiştir . Van Kalesi'nin tesliminde Elkas Mirzâ'nın rolü olduğu rivayet edilmiştir. Van Kalesi'nin bir daha Safevîler eline geçmemesi için Van Beylerbeyliği ihdâs edilip, Van Kalesi iyice tahkim edilmiş, içine kuvvetli bir muhafız kıta konulmuş, İstanbul Defterdârı Çerkez İskender Paşa, Van Beylerbeyisi tayin edilip, Kânunî Süleyman, Diyarbakır taraflarına hareket etmiştir .

Şah Tahmasb'ın Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri (Ağustos-Eylül 1548):

Van'ın Osmanlılara geçmesi üzerine Kânunî Süleyman'ın Van'dan Diyarbakır'a doğru yöneldiğini duyan Şah Tahmasb, "Azerbaycan Kilidi"ni kaybettiği için, ağlamış ve bunun üzerine Doğu Anadolu'yu görülmemiş bir tahribe yönelmiştir . Zaten, Osmanlı Padişahı ile ordusunun ve Elkas Mirzâ'nın Tebriz'den yiyecek darlığı ve hayvan telefâtı sebebiyle çekildiklerini "saldığı casusları"ndan öğrenen Şah Tahmasb, Eşkenber Yaylağındaki ordusuyla Doğu Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu sırada kendisine, Fars, Kirman, Irak-ı Acem ve Huzistan askerleri ve Emirul-ümerâları gelip kavuşmuşlardı. 6 Receb 955/11 Ağustos 1548'de Safevî Ordusu öncülerinden İbrahim Paşa, Hoy şehrine gelmiş, 10 Recebte (15 Ağustos) Şah Tahmasb, Kânunî Süleyman Van Kalesi önlerinde iken kendisi Çaldıran Ovasında konaklamıştır .

Gerçekten de Şah Tahmasbın 1548'de güz aylarında Doğu Anadolu'da giriştiği bu talihsiz ve çirkin eylemler, insan aklına ve mantığına sığmamaktadır. Tarih kaynaklarının tespit ettiği bu insafsız olaylar binlerce sivil insanı haksız yere

katletmek, on binlerce hayvanı yöre halkının -Göçebe Sünnî-Türklerin- elinden almak, onların ekin ve arazilerini ağaç ve bitkileriyle yakıp yok etmek, ahalinin oturduğu evleri, tarihi eserleri hepsini yakıp yıkmak, daha nice kötü işler yapmak şeklinde sıralanabilir.

Öte yandan, Kânunî Süleyman ve onun valileri, tam tersine bölgeyi imara ve tamire çalışıyorlardı. Beylerbeyilikler kurarak şehirleri (Kars, Van, Erzurum) ihya etmekteydiler. İşte bu iki farklı düşünce ve zihniyetin tavrı neticesinde Doğu Anadolu halkı, İran Şahını değil Osmanlı Padişahını tercih etmiş ve Osmanlı Devletine tâbi olarak yaşamıştır. İnsanlar zulmü değil adaleti istemişlerdir. Adalette o gün için Kânunî Sultan Süleymanın yönetiminde bulunmaktadır. Bütün bu süreçte Diyarbakır merkez konumundadır.

Kânunî Süleyman, daha Van Kalesi önünde burayla uğraşırken, Kızılbaş-Safevîlerin meydan cengi vermektan kaçtıkları, Osmanlı Ordusu ile savaşa yanaşmadıkları ve karıncalar gibi saklandıkları halde, Mâr-ı zehr-âsâr başkaldurub asâkir-i kahr-âmâl ve zulm heval ile dereler ve dağlardan aşarak, Adilcevaz ve Muş Kalesi havalisindeki köy ve kasabalara uğrayıp, mal ve davarları yağmalayıp, şen yerleri ören ederek, evleri yaktıkları, Ahlat'ta katliâm yaptıkları, Kars Kalesini tamir eden Pasin valisi Dulkadırlu Ali Bey'in üzerine habersiz vararak, oradaki rençberleri ve yoksul ırgatı kılıçtan geçirdikleri haberleri, Padişaha Diyarbakır yolunda ulaşmıştır.

Adilcevaz'a doğru derhal yönelen Kanunî, Şah Tahmasb'ı yakalamak üzere Bendimâhi, Erciş, Çoban Tekkesi, Adilcevaz yanı, Bulanık Göl, Kazgan, Malazgirt, Zernak Kalesi ve Göksu kıyısı yoluyla Hınıs Çayı üzerindeki Karaköprü'ye çıkmıştır. Kânunî Süleyman, Şah Tahmasbın Bingöller'den Pasin'e savuştuğundan, at yetersizliği yüzünden geri dönerek, Gümgüm, Akgelin Köyü, Köşker/Varto Çayı (Murad'a kavuştuğu yer), Üçbudak, (Murat-Göksu ve Varta Çayı kavşağı) Murat Suyu üzerindeki Sakan Köyü konaklarından geçip Muş'a gelmiştir . Osmanlı Padişahı, hiçbir yerde Şahı bulamadı. Ancak, Kızılbaş-Safevîlerin kırıp-döktükleri, yakıp-yıktıkları, insan ve

hayvan ölüleri ve yanmış araziler görülmüştür. Padişah Muş, Bitlis, Erzen, Pamûk Çayı yoluyla Diyarbakıra 24 Şaban 955/28 Eylül 1548'de gelmiştir. Muş'tan başka yollarla Diyarbakır'a gelen öteki askerler ile bütün Osmanlı Ordusu, Dicle Nehri'nin sağındaki Çevlik düzüne konaklamıştır.

Bu sırada Şah Tahmasbın askerlerinin Tercan ile Erzincan dolaylarında yağma ve talan ettikleri, halkı öldürüp Erzincan'ı yaktıkları haberi gelmişti. Bunun üzerine Kânunî Süleyman, İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa'yı yeniçeri ve sipahiler ile öncü kuvvet olarak ileri göndermiş, kendisi de Erzincan'a doğru yürümüş, 20 Ramazan/23 Ekim'de Harput Kalesine sonra da Pertek'e konmuştur .

Vezir Ahmed Paşa, emrine verilen askerler ile gece gündüz demeden dağlar ve tepeler aşır, kuvvetlerine öncü tayin edilen Çerkez soyundan Osman Paşa adlı tecrübeli ve yiğit bir komutanla Kemah Kalesi yakınlarına gelmişlerdir. O sırada bilgi almak üzere ileri gönderilen Osman Paşa, birçok Safevî askerinin çadırlarıyla konaklamakta olduğunu görür. Bunun üzerine otlaklarda başıboş dolaşan hayvanlardan bir miktar yakalatıp, köylerden de kazan vb. bakır kaplardan, ne bulduysa toplatır ve akşama kadar hazırlatıp, gece başlayınca bu bakır kapları hayvanların kuyruğuna bağlatıp, atları kamçılıyarak, İranlıların çadırları üzerine sürer ve Allah Allah sesleriyle basıp öyle bir gürültü ve kargaşaya yol açar ki, şaşkınlıktan İranlılar, Osmanlı Ordusunun baskınına uğradık, zannederek birbirlerine dahi kılıç vururlar. Bu sırada Osman Paşa ve kuvvetleri epey bir Kızılbaş-Türkmen kırgını yapmışlardır.

Osman Paşa yaralanmış, ama bu felaket üzerine Kızılbaşlar Karabağ'a kadar dolu dizgin kaçmışlardır . Çerkez Osman Paşa'nın Kemah yakınlarında elde ettiği bu başarı Padişah'a Harput'ta nakledilince, Osman Paşa'yı Halep Beylerbeyiliği ile ödüllendirmiş, Şah Tahmasb'ın kuvvetleri ise yediği bu darbe ile Erzincan ve Bayburt yöresini terk ederek Azerbaycan'a çekilmiştir.

Vezir Ahmed Paşa, Harput Kalesi civarında Kânunî Süleyman'ın ordusuna iltihak edip, düşman ordusunun firarını arzetmiş, bunun üzerine Padişah, tekrar Diyarbakır'a dönmüştür. Şah

Tahmasb'ın akın hareketlerine mukabele olmak üzere, Sultan Süleyman, Elkas Mirzâ'yı birtakım aşiret kuvvetleriyle İran içlerine büyük bir akın yaparak Kum, Kaşan, İsfahan taraflarının vurulması için göndermiştir. Kendisine yüz bin altın verilip, Bağdat'a doğru yola çıkarılmıştır. Üçüncü Vezir (Sokullu) Mehmed Paşa'da bir miktar askerle Bağdat'ın muhafazasına gönderilmiştir. Hatta bazı rivayetlere göre, Elkas Mirzânın İran içlerine akına giderken Meşhedeyn'e uğrağı sırada, Kербela'da tekrar Şiîlik Mezhebine döndüğünü izhâr etmiş olduğu söylenmektedir. Burada bazı Türkmen atlılarının kendisinden ayrıldığı, Kânunî'nin de bundan sonra Elkas Mirzâ'ya güven duymadığı ifade edilmektedir .

Kânunî, Doğu Anadolu'da çok akılcı ve gerçekçi bir yol izlemiş, Kızılbaş-Alevî olanlara, açıkça Osmanlı Devleti aleyhinde bulunmadıkları takdirde hiçbir baskı yapılmamasını sağlamış, Erzurum'un Doğusuna Kars Beylerbeyliğini, Diyarbakır'ın Doğusuna da Van Beylerbeyliğini kurmuştur. Türkiye'nin bugünkü sınırlarını aşağı-yukarı 1548'de büyük oranda tespit etmiş ve güvenlik altına almıştır, diyebiliriz. Erzincan bölgesindeki gece baskınında çadırlarını bile kaldıramadan 2 Ekim 1548'de Kızılbaş-Türkmen askerleri kaçmış, Kânunî Süleyman'da 25 Ramazan/17 Ekim'de Diyarbakır'a gelmiş bulunuyordu. Bayram Namazı, Diyarbakır camiielerinde kılındıktan sonra, töre gereği bayramlaşma yapılmış ve ordunun kışlaklara dönmesine müsaade edilmiştir. Rumeli Beylerbeyisi askerleriyle Mardin'de, Anadolu Beylerbeyisi ise askerleriyle Urfada kışlamak üzere emir aldılar. Padişah Hazretleri de kışlamak üzere Halep'e yönelmiştir .

Anlaşılan o ki, Kânunî Süleymanın, Şah Tahmasb'ın ordusuna ağır bir darbe vurmak, Şiî-Safevî propagandasını Doğu Anadolu'da yok etmek, Anadolu'nun tam bir birlik ve beraberliğini sağlamak arzusu henüz yerine gelmemiştir. Bu sebeple, o hemen İstanbul'a dönmemiş, düşüncelerini gerçekleştirmek için, ordunun Halep ve çeşitli şehirlerde kışlamasını emretmiş, kendisi de Halep'te kışlamıştır. Eğer dönüp gelmiş olsaydı, Tebriz Seferinde hiçbir başarı sağlanmamış olabilirdi. Çünkü Şah Tahmasb hemen Osmanlılar

tarafından ele geçirilen yerleri alıp, halkı sindirip, zulüm ve Şiî propagandasını artırarak devam ettirebilirdi. Bütün bunları bilen ve düşünen Sultan Süleyman, kış mevsimini Halep'te geçirirken dahi Anadolu'nun birlik ve beraberliği, ülkenin bütünlüğü için gerekli faaliyetleri sürdürmeye devam etmiştir.

1549 kış mevsiminde Van Kalesi, İskender Paşa Beylerbeyliğinde İslam mücahitlerinin elinde bulunmaktaydı. Daha önce Padişah'a bağlı olduğu için kendisine Sancak beyliği verilmiş olan, gözü pek ve cesur, meşhur bir aşiret reisi olan Dünbüllü Hacı Han, Şah Tahmasb tarafına geçmişti. Şah'da onu Van'a yakın olsun ve oraları ele geçirsin düşüncesiyle Hoy hâkimliğine vermişti. Dünbüllü Hacı Han, maiyetiyle gelerek Hoy şehrine yerleşmişti. Hayli miktar Kızılbaş-Türkmen ile oraya gelip, çeşitli yerlere yağma ve talan yapmaya başlamıştır.

Bunun Osmanlılar için belâ olacağını keşfeden ve Van Kalesi civarı için tehlikeli olabileceğini düşünen İskender Paşa, duruma el koymuştur. Hoy'a cenk bilir dilâverler ile ansızın bir baskın yapan İskender Paşa, Dünbüllü Hacı Hanı ve yanındaki binlerce Kızılbaş-Türkmeni katlederek, Hoy Kalesi'ni ele geçirmiştir. Hoydaki ahalinin mal ve davarlarını ganimet olarak alıp, Dünbüllü Hacı Han ve bazılarının başlarını kesip, mızraklara takarak, Halepte bulunan Kânunî Süleyman'a göndermiştir.

Kânunî Süleymanın Van Kalesi'ne yeni memur ettiği İskender Paşa'nın bu yiğit ve cesur atağı, Van Kalesi'nin merkezini tehlikeden kurtarmış demektir. Sultan Süleyman, ziyâde memnun olarak, derhal İskender Paşa'ya hil'at, kılıç ve bahşişler yollamıştır . Ayrıca, Kânunî Süleyman'a, Şirvanşah Burhân Ali'den Halep'te iken bir mektup gelmiş "Karib, baid bilâd ve nevâhi-i Surhser-i (Gence, Karabağ, Mugan ve Talış gibi Kür sağındaki yerleri) yıkub-yakıb bîhad gâr'etler ve hasâretler ve dûs-ı tâne hareketler ettüğünü duyurmuştur . Bu saldırılarda, Şah Tahmasb, binlerce Sünnî Türk'ü haksız yere katletmiştir.

Kânunî Sultan Süleyman'ın Halep'ten Çıkışı ve Gürcistan Seferleri (1549):

Kânunî, 25 Kasım 1548'den 6 Haziran 1549'a kadar, altı ay on gün Halep'te vezirleri, devlet erkânı ve kapıkulları ile kışlamış bu esnada oğulları Cihangir ve Karaman valisi Bâyezid ile Hama yöresinde aylarca avlanmış ve başbaşa vakitler geçirmiştir. Şehzâde Bâyezid, 11 Haziran 1549'da babası Sultan Süleyman, Fırat'a doğru yürüdüğü sırada valiliğini yaptığı Karaman'a yönelmiştir .

Kânunî Süleyman, Halepten Diyarbakır'a doğru yürümüş, maksadı Şah Tahmasbın kuvvetlerini şöyle veya böyle yakalayıp, ağır bir cenk eylemek, onun Anadolu üzerindeki tesir ve şiddetini kırmaktır. Padişah, Halep'ten çıkmadan önce, eski Erzurum Beylerbeyisi Mehmed Paşa, Gürcistan taraflarına seferle görevlendirilmişti.

Safevîler, 1548'de Erzincan-Bayburt taraflarına akın ederken, Şah Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirzâ'da Kars'a saldırmıştı. Bu esnâda Safevîler ile birlikte hareket eden Gürcüler'de Artvin ve Oltu taraflarına saldırmışlardı. Gürcistan Atabeğleri daha öncede İsfendiyaroğlu Musa Paşa ve yanındaki gazilerin üzerine gelip, gafleten hücum edip başlarını kesmişlerdi. Bütün bu gelişmeler öteden beri Sultan Süleyman'ın kafasında yer etmiş ve Gürcüler üzerine bir sefer yapmayı plânlamıştı. Nihayet Mehmed Paşa, bazı sancak beyleri ile Çoruh boylarına vazifeli olarak yaptığı seferlerde, Gürcü Atabeğliğinden Bıraka, Komuka, Penak, Germek, Samagar, Ahka, Gömge kalelerini almışlardır .

Bu sırada Sultan Süleyman, Diyarbakıra gelmek üzere Halep'ten çıkmadan evvel yazın kesinlikle İran Şahı üzerine kati bir sefer yapmak istiyordu. Bu nedenle önceden tedbir alınması için Diyarbakır Beylerbeyisi Ayas Paşa'ya Adilcevaz Kalesi'ne Orduy-ı Hümâyun için tedarik edilecek koyunların teslim ve tenbihâtını iki fermanla bildirmişti . Halep'ten sonra Fırat'ı Birecik'te gemiler ile geçip Elmalı konağına gelmiştir. Elmalı konağında hastalanan Pâdişah, o civarda ve Diyarbakır'ın Güneybatısında bulunan "Karacadağ" yaylasına gitmiştir. Burada, Gürcüler üzerine Mehmed Paşa'nın yaptığı fetihlerin sonucu, Gürcülerin tekrar kaleleri ele geçirmek için taarruz ettikleri haberleri alınmıştır. Kânunî Süleyman,

Diyarbakır taraflarında Karacadağ yaylasında iken, İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa'yı maiyetine Erzurum, Karaman, Dulkadırlu ve Sivas Beylerbeyileri ve Sancakbeyleri ve birkaç bin yeniçeri ile yeniçeri kethüdasını da katarak Gürcistan'a sefere göndermiştir .

Padişah, 10 Cemaziye'l-ülâ 956/6 Haziran 1549'da Halep'ten çıkıp, Diyarbakıra doğru gelirken, Şah Tahmasb'ta Irak-ı Acem'den Bağdat'a kaçan kardeşi Elkas Mirzâ ile uğraşmaktaydı. Birecik-Urfa üzerinden 7 Cemaziyel-âhir / 3 Temmuzda Elmalı'ya gelen Pâdişah, 10 Receb /4 Ağustos'a kadar Karacadağ yaylağında sıtma hastalığı geçinceye değin kalmıştır . Vezir Ahmed Paşa, muhtemelen Ahıska Atabeğliği'ne 5 Şa'ban 956/29 Ağustos 1549'da Diyarbakırdan sefere çıkmış, kendisine katılması icâbeden komutan ve askerlerinde Erzurum'da hazır olmaları istenmiştir. Nitekim, Ahmed Paşa 10 Eylül 1549'da Erzurum'dan kendisine katılan ordu ile Çoruh boylarına doğru harekete geçmiş ve 13 Eylül'de Tortum Kalesi önlerine ulaşarak çok müstahkem bir mevki olan Tortum Kalesini derhal muhasara altına almıştır .

Tortum Kalesinde mahsur olan Corci Ağa teslim teklifini reddedince, savaşa girilip, toplarla gece gündüz döğülerek hisarı yıkılmış ve Tortum Kalesi teslim alınmıştır. Tortum'a Kale Beyi ve muhafızlar atanmış, sonra Necah ve Emirahur kalelerinin anahtarları savaştan getirilmiş, Memâlik-i Gürcistan'ın muhkem kalesi, Akçakale, top ve tüfenkle alınmıştır. Daha sonra, Eşkesar, Zıkhık ve Harsya kaleleri de alınmış, böylece Güneyden Nihak'tan, Kuzeyde Zıkhık Kalesine kadar bütün Tortum Çayı boyu fethedilmiştir .

Vezir Ahmed Paşa, Gürcistan fütûhâtına devam ederek, 2 Ramazan 956/24 Eylül 1549'da, Akçakale'den Oltu'ya yakın Kamhıs ve Anzav ve diğer Akçakale denen üç kaleyi fethedip, onlara tâbi Örtülü, Kaşar, Penek ve Olur gibi, Oltu Çayı ve kollarındaki on beş kaleyi daha teslim almıştır. Ramazanın dokuzuncu günü (1 Ekim) Tortum'a bağlı, Ra'd veya Arad Kalesi sulhen alınıp, "içinde hisar erenleri" konulup, 11 Ramazan'da Erzurum hududuna yakın gelinip, Memâlik-i Gürce'den Livana Deresi denen Kiskim / Yusufeli bölgesine (Çoruh boyu) akıncılar

salınıp çok ganimetler elde edilmiştir. “Küffar-ı dalâlet âsâr-ı Gürc(ün) muazzam kalalarından, Pert-ehrek ve âna tâbi Nikhak ve Arsus kal’aları” üzerine, Vezir Ahmed Paşa, askerleri ile varıp, hücum ederek 15 Ramazan / 7 Ekim günü fetheylemiştir. Gürcistan’dan Dav-eli vilayeti demekle meşhur Oltu, Tortum, Yusufeli ve Ardanuç bölgeleri kaleleri ve anahtarları ayrıca on beş kale daha Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiştir .

Gürcistan Serdarı Vezir Ahmed Paşa, Tortum ve Akçakale, Kamhıs ve Livana Deresi olmak üzere dört sancaklık yer fetheylemiş, buralar dört sancağa bağlanmıştır. 27 Şa’ban 956/ 20 Eylül 1549da Diyarbakır civarında, Çevlik (Çülek) adlı yerde ordusuyla gelerek Padişah, Vezir Ahmed Paşa’yı beklemeye başlamıştır. Neticede, Ahmed Paşa, birçok ganimet ve zaferle, yanında beyler ve askerleri ile 2 Şevval/ 24 Ekim 1549da gelerek, Kânunî Süleyman’a kavuşmuştur. Vezir Ahmed Paşa’ya ve yanındaki beylere sonsuz iltifâtlar yapılmış, bahşişler ve terakkiler verilmiş, hil’atlar giydirilmiştir . Diyarbakır Çevlik yine Kanunî Sultan Süleymanın hareket ve toplanma karargâhı durumundadır.

Gerçekten Vezir Ahmed Paşa’nın altı hafta kadar süren Gürcistan Seferi 1549’da, İkinci İran-Tebriz Seferi’nin yegâne gözle görülür kazancı olmuştur, denilebilir. Osmanlı Ordusu, Şah Tahmasb’ı bir türlü karşısında bulamamış, Gürcistan f’ütûhâtı ile kısmen de olsa moral bulmuştur. Gürcistan’da kırka yakın kale veya kasaba Osmanlı ülkesine katılmış ve dört büyük sancağa ayrılmıştır. Böylece, Erzurum ve Kars eyaletleri daha güvenli hale getirilmiş Gürcü Beyleri’nin zaman zaman yaptıkları haksız akın ve baskınlar bertaraf edilmiştir.

Şah Tahmasbın ortaya çıkmaması, havaların mevsim gereği iyice soğumuş olması, askerlerin iki yıldır seferde oldukları ve yurtlarına dönmek istekleri, Osmanlı Ordusunun artık İran içinde yapılacak bir şey kalmadığını görmesi, Padişahın İstanbul’a dönüş kararını verdirmiştir. 13 Şevval 956 / 4 Kasım 1549’da Sultan Süleyman, Orduy-ı Hümayun ile Diyarbakırdan İstanbul’a Birecik, Antep, Adana, Ulukışla, Konya, Eskişehir, İzmit yolu üzerinden 1 Zilhicce / 21 Aralık

1549'da girmiştir .

Kânunî, bu sefer dönüşünde Antep konağında Tımarlı sipahilere izin vermiş, 26 Kasım'da Adana'ya, 1 Aralıkta Ulukışla'ya, 5 Aralıkta karla beraber Konya'ya, 21 Aralık 1549'da İstanbul'a ulaşmıştır. Padişahın bu on birinci Sefer-i Hümâyun'u bir yıl sekiz ay yirmi üç gün sürmüştür .

Tebriz Seferi'nin sonuçları: Kânunî Süleyman, Şah Tahmasb'ı büyük bir meydan muharebesi ile yok etmek, böylece Safevî-Şiî meselesini halletmek istiyordu, bu gerçekleşmemiştir. Yirmi aya yakın süren bu askeri harekât neticesinde Osmanlı Devletinin Doğu Anadolu'daki hâkimiyetini daha da arttırmıştır . Doğu ve Güneydoğu Anadolu hudutları daha güvenli hale gelmiş, bölge nisbî bir sükûn ve asayişe kavuşmuş gözükmektedir .

Gürcistan'daki başarılı fütûhât ve Van Kalesinin fethi Türkler lehine ama Safevîlerin karşı taaruzla, Osmanlı topraklarını yağma etmeleri, can ve mal tahribâtları ise aleyhine olmuştur. Bu seferin neticeleri Irakeyn Seferi'nden daha aşağı kalmıştır, denebilir. Osmanlı Ordusuna karşı Şahın açıkça savaşmama kararı, Osmanlı güç ve kuvvetinin kudretinin Safevî ülkesini yutmak ve ortadan kaldırmak için yeterli olmadığını göstermiştir .

Hakkâri'yi de içine alan Van Eyaleti teşekkül ettirilmiştir. Anadolu coğrafyasının birliği sağlanmış, ayrıca Erzurum'un Kuzeyinde bulunan, Atabekler Yurdundan Çoruh boyuna kadar dört sancaklık yerler zaptedilerek Erzurum Eyaletine katılmış, Sûnni-Şirvan Ülkesi Osmanlı Padişahının yardımı ile bağımsızlığına kavuşmuştur. Van başta olmak üzere Erçiş, Adilcevaz, Ahlat ve bazı kaleler kesin olarak Osmanlı idaresine girmiş buralara merkezden sancakbeyleri tayin edilmiştir .

Yine Tebriz Seferi'nde Şiî-Safevî orduları Erzurum, Kars, Erzincan, Bayburt, Ahlat, Adilcevaz, Erçiş, Van, Muş, Hınıs, Pasin, Tercan, Erzincan gibi birçok şehir ve bunlara bağlı kasaba ve köyleri büyük bir tahribâtla yakıp yıkmışlardır. Binlerce insan öldürülmüş, on binlerce hayvan telef edilmiş, arazi ve bitkiler yakılmıştır. Şah Tahmasbın ifadesine göre "Doğu Anadolu'yu oturulması ve geçilmesi imkânsız bir bölge

haline getirerek, Osmanlıların İran'a yapacakları seferlere mani olmak" için bu bölge mahvedilmiştir .

Kânunî Süleyman, İkinci İran (Tebriz) Seferi münâsebetiyle Avusturya Kralı ve Almanya İmparatoru V. Karlos'un kardeşi, I. Ferdinand'a (Viyana'ya) gönderdiği "Zafernâme"de kısaca, seferle ilgili şu bilgileri vermektedir: "Otuz bir şehir teshir, on dördü tahrib edilmiş, müdafasız kalan yirmi sekiz mevki tahkim" edilmiştir. Ayrıca, Kânunî Sultan Süleyman, V. Karlos'a karşı himaye ettiği, Fransa Kralı'na gönderdiği "Beşâretnâme-i Hümayûn"da ise İran Seferi'nin icmâlini şöyle bildirmektedir:

Azerbaycan'ın en sağlam kalelerinden "Van" bütün çevresiyle alınıp Beylerbeylik yapılmıştır. Şah Tahmasb'ın zabtında olan Memâlik-i Şirvan, Osmanlı eline geçip, o diyâr Safevî-Kızılbaş'tan temizlenmiştir. Biz Halep'te iken Van Beylerbeyisi varıp Hoy'u basarak, İranlı Hâkimi Dünbüllü Hacı'nın başını kesmiştir. Elkas Mirza bir takım kuvvetler ile varıp, Diyâr-ı Hemedan, Kûm, Kâşan, İsfahan ve Kazvin câniblerinde Şah'ın tâbilerinin mallarını yağmalamıştır. Gürcistan'dan Vezir Ahmed Paşa eliyle otuz beş kıta Hisar alınıp, on dördü yıkılmış, harap edilmiş, diğer yirmi bir kaleye "asâkir-i zafer-rehber memlû" edilip Kars Beylerbeyiliği ile dört sancaklık yerlerin anahtarları alınmıştır. Van Beylerbeyisi İskender Paşa, Şah Tahmasb'ın akrabasından "Hüseyincân" ve iki beyini baskınla yenerek, "Nahçıvan, Saa'd Çukuru-Revân nâm mahalleri külliyyen talan ve ihrâk" ederek doyumluklar eylemiştir .

Kânunî Süleyman'ın İkinci İran-Tebriz Seferi, Padişah açısından istenilen sonucu vermemiştir. Ama yukarıda zikredilen birçok olumlu neticeleri de beraberinde getirmiştir. Bugünkü Anadolu-Türkiye hudutlarının aşağı-yukarı tayini yapılmıştır. Şiî-Safevîler bir kez daha yedikleri darbe ile Doğu Anadolu'nun kendilere yurt-mesken edilmeyeceğini anlamışlardır. Sefer Bölgesi tamir ve ihya edilmiş, halkın Osmanlı Padişahına güveni artmış, bölgedeki birçok aşiret ve beyler, Osmanlı hâkimiyetini benimsemişlerdir. İran Kızılbaş-Şahının katı ve zalim tavrı bölge halkının kendisinden nefretine, Osmanlı'ya

bağlılığın artmasına sebep olmuştur.

3. İran Nahçıvan Seferi:

Padişahın 959/1552 yılı sonlarına doğru Anadolu'daki bazı beylerbeyilerine ve sancakbeyilerine sefer hazırlığı için hükümler gönderdiğini görüyoruz. Bu cümleden olarak, Kânunî Sultan Süleyman'ın İran Şahının Ahlat'ta bulunduğunu ve casuslar hakkındaki icraata dair olan arz ve haberleri memnuniyet ile karşılayan ve bazı tavsiyeleri bulunan Diyarbakır Beylerbeyisi Ayas Paşa'ya yazdığı bir fermanı belirtebiliriz .

1552 Yılı Aralık ayında, İran üzerine hareket için emirler ve hükümler verilen Rumeli ve Anadolu askerlerine, beylerine muhakkak bir Serdâr gerekiyordu. Bu da Vezir-ia'zam Rüstem Paşa olmuştur. Rüstem Paşa, kış mevsimini Aksaray'da toplanmak için geçirmek üzere Serdâr olarak, kapıkulu kuvvetleriyle İstanbul'dan yola çıkmıştır .

Diyarbakır Beylerbeyisi Ayas Paşa'ya Ramazan 959/Eylül 1552'de yazılan fermanda melûn mülhidler hakkında casuslar yoluyla zaruri malûmat ve raporlar elde edilmiştir. Halen Ahlat'ta bayram yapan Safevîler Diyarbakıra gelmek, o bölgeleri imha etmek niyetindedir. Onların tahripkâr hareketlerine mani olmak için yeniçeri ile saray kullarının da bulunduğu kuvvetlerin başına Rüstem Paşa getirilmiştir. Onun Ekim 1552'de İran Seferine çıkması kararlaştırılmıştır. Daha sonra fermanda Padişahın da yakında onu takip edeceği belirtilmiştir. Diyarbakır Beylerbeyisi bu "cihad-ı ekber"e katılmaya davet edilmiştir. Safevî-Kızılbaşlar tuzağa düşürülmeli ve imha edilmeli gibi, önemli tenbih ve uyarılar da bulunmaktadır .

Bir müddet sonra Diyarbakır Beylerbeyisi Ayas Paşa'ya, Padişah Sultan Süleyman tarafından, bir ferman daha gönderilmiştir. Bu fermanda, İran Seferi için Vezir-ia'zâm Rüstem Paşa, Erzurum Beylerbeyisi İskender Paşa ve Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Halep beylerbeyileri ve askerleri, bizzat Harput'ta Padişah'a dâhil olmak üzere levazımâtı ile beraber hazır olmaları istenmektedir. Bütün valilerin bu hususta işbirliği yapmaları için tebliğler gönderilmiştir .

Bunun gibi Erzurum Beylerbeyisi İskender Paşa'ya da bir hüküm

gönderilmiştir. 959/1552 yılında gönderilen bu hükümde Bu yaz, Safevîlere karşı Sefer-i Hümâyun açılması kararlaştırılmıştır. Bu sebeple gıda maddeleri ve diğer levazım hazırlanmalıdır. Orduy-ı Hümâyun'a katılmak üzere her an elli bin asker hazır olmalıdır. Maraş, Diyarbakır, Halep, Karaman ve Şam ile Rûm (Sivas) beylerbeyilerine askerinin ihtiyacını karşılamak için her şeyin hazırlanmasına dair emirler gönderilmiştir. Benzer hükümler Diyarbakırdan Şehrizûr'a kadar uzanan yerlerdeki emir ve beylere de verilmiştir.

Kırım Hanı Devlet Giray Han'a dahi elli miktar gemi ile Kefe'den Trabzon'a kadar gelerek, Tatar askeri ile Orduy-ı Hümâyun'a katılması, Gürcistan ve Kürdistan emirleri ve askerlerine gemilerle Karadenizden silah, zahire, gıda yardımı yapması bildirilmiştir . Kânunî, Nahçıvan Seferi'ne çıkmadan her türlü tedbiri alarak, Kızılbaş-Safevî Ordusuna son kez ağır bir darbe vurmak arzusu ile hiçbir şeyi ihmal etmiyordu. Rüstem Paşa'yı önden gönderip, kendisi de yazın (1553) hareket ederek Şah Tahmasbın işini bitirmek azmindeydi.

Kürt Beyleri için de bir hüküm göndermiştir. Onlara babası Sultan Selim devrinde Kürt beyleri, Safevîlere karşı cephe alarak yararlıklar gösterdikleri cihetle, eskiden beri tasarrufunda olan eyalet ve kaleleri kendi yurtları ve ocakları olduğu gibi, ayrı ayrı berâtlarla ihsan edilen yerlerin mahsûlatları dahi evlattan evlada temlik ve ihsan edildiği belirtilmiştir. Buna karşılık hükümet ve saltanata ait bir lüzum hâsıl olduğunda Diyarbakır ve Bağdat Beylerbeyileri ve civardaki Kürdistan beyleri ile birlikte harekete geçip hizmet îfa etmeleri lüzumuna şeriat ve kanunlar dairesinde hareket edip zulüm ve düşmanlıktan kesinlikle sakınmaları hakkında fermanlar göndermiştir .

Kânunî, İkinci İran-Tebriz Seferi'nden beri hiçbir sefere çıkmamıştı. Bu sonuncu Şark Seferinde dahi önce beyleri ve paşaları, sonra da Rüstem Paşa'yı İran üzerine göndermiştir. Kânunîde, 1552-1553 yıllarında birçok hanlara, beylerbeyilerine, sancakbeyilerine ve ülke hâkimlerine sefere çıkacağını, gönderdiği fermanlar, hükümler ve emirlerle belirtmiştir.

Kânunî Süleyman'ın İstanbul'dan 3. İran Seferine Hareketi (28 Ağustos 1553):

Kânunî Sultan Süleyman, otuz üç senedir, Osmanlı Devleti tahtında oturmuş olarak, on bir büyük sefer yapmıştı. Batı'da Avusturya ve Almanya, Doğuda ise İran'la devamlı savaş ve düşmanlık halinde bulunulmaktaydı. Padişah, oğlu Şehzâde Mustafanın Safevîler ile işbirliği etmiş olabileceğini, devamlı surette Rüstem Paşa, Hürrem ve Mihrimâh sultanların telkinleriyle düşününce, bunca dış tehlikelere bir de iç tehlike eklenmiş ve devletin ne hale geleceği sıkıntısını ciddi olarak taşıyordu. Nahçıvan Seferi bahanesiyle, Şehzâde Mustafayı da ortadan kaldırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır .

Kânunî önce Şehzâde Mustafa meselesini halletmek, daha sonra da üç yıldır Doğu Anadolu'yu yaptığı kanlı baskınlar ile mahveden Şah Tahmasb'ı ve Safevî Devletini ortadan kaldırmak üzere, 18 Ramazan 960/28 Ağustos 1553 yılında İstanbul'dan Üsküdar'a geçerek, Üçüncü İran-Nahçıvan Seferi'ne çıkmıştır . Görüldüğü gibi, daha önce ilkbaharda sefere çıkılacağı belirtildiği halde, ancak 28 Ağustos'ta çıkmıştır. Bunun sebebi, Padişahın rahatsızlığı mı, yoksa Şehzâde Mustafa hakkında alınan karar ve tedbirlerin icabettirdiği bir zaruret mi bilinmemektedir .

Her halde Şehzâde Mustafa için alınan karar ve tedbirlerin, Padişah için zorluğundan olsa gerektir. Osmanlı Ordusu 1 Ramazan 960/11 Ağustos 1553'ten itibaren Üsküdar'a geçmeye başlamış, 18 Ramazan/28 Ağustos'ta da Padişah oğlu Şehzâde Cihangir ile Üsküdar'a geçmiş ve on iki bin yeniçeri kendisini merasimle karşılamıştır. Bursa Yenişehir'e 29 Ramazan 960/8 Eylül 1553'de ulaşılmış ve burada Kütahya Valisi Şehzâde Bâyezid babasını karşılayıp elini öpmüş, kendisi Rumeli muhafazası için Edirne'ye gönderilmiştir. 1 Şevval 960/20 Eylül 1553'te Padişah, Ramazan Bayramını Yenişehir Ovasında idrak etmiştir. Şevval'in 12. günü/ 21 Eylül'de Sultan Süleyman, Bolvadin'e gelmiş burada Saruhan (Manisa) Valisi Şehzâde Selim, eyaleti askerleriyle gelerek babasını karşılayıp elini öpmüş ve sefere iştirak için mücade almıştır .

Kânunî, 26 Şevval 960/5 Ekim 1553 Perşembe günü Konya-Ereğli civarındaki "Aktepe-Aköyük" menzilinde konaklamıştır. Padişah, İstanbul'dan hareket ederken, Amasya Valisi büyük oğlu Şehzâde Mustafa'yı da sefere çağırmıştı. İşte, Hurrem Sultan ve Rüstem Paşa vb. kişiler, askerinin ve Anadolu halkının çok sevdiği Şehzâde Mustafa, kendisini bekleyen feci akîbetten habersiz olarak, bu menzilde Padişahı karşılamak üzere otağını kurmuştur. Şehzâde Mustafa babasının fermanı üzere İran Seferi'ne çıkacağı için büyük bir ordu ve maiyyetiyle gelmiş kendisini rivayete göre, İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa, gizlice haber göndererek uyarmıştır. Şehzâde Mustafa, masumiyetine ve babası Sultan Süleyman'ın adaletine güvenerek her hangi bir olumsuz tavır göstermemiştir.

27 Şevval 960/6 Ekim 1553'te Cuma günü, Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Şehzâde Mustafa elini öpmek üzere babasının huzuruna gelmeden evvel, bütün vezirler ve devlet erkânı, onu selamlayıp elini öptüler. Şehzâde Mustafa, bunlara kaftan ve hediyeler verdi. Daha sonra vezirler önüne düşüp, Padişahın otağına geldiler. Onlar Divânhâne Otağının önünde durdular ve Şehzâde Mustafa, babasının elini öpmek üzere girdiği çadırda babasını göremedi. Dilsizlerden oluşan Saray cellatları Onu feci bir şekilde boğarak öldürmüşlerdir. Mirahuru ve bir kapı ağasında kendisiyle öldürülmüştür .

27 Şevval 960/6 Ekim 1553'te Konya-Ereğlisi, Aktepe'de olan bu vahim hadiseden sonra Kânunî Süleyman, kışlamak üzere Halep'e yönelmiştir. İki aydır Osmanlı Ordusunda bulundurulmuş İran elçisi Seyyid Şemseddin Dilicâni'ye hil'atlar vererek dönüşüne mücadele etmiştir. Şah Tahmasb'a da bir mektup yazarak Hudûd-ı mahrûse-i sükkânıma ol cânibden vâki olan mezâlimu fecâyî'ün mükafâtı için" sağlı-sollu fetih sancakları ile "şark-ı fitne-gark taraflarına azimet-i hayr hâtimet kılınduğun haber itdüler". Kış yaklaştığı için Rumeli askeri Tokat'ta Sokullu Mehmed Paşa ile Anadolu askeri Şehzâde Selim'le Maraş'ta kışlağa gönderildi. Kapıkulu-yeniçeri ile Padişah hazretleri, Antep yolu ile Halep'e yönelerek 1 Zilhicce 960/8 Kasım 1553de Çarşamba günü Halep'e gelmiştir. Ağabeyi Şehzâde Mustafa'nın Aktepe'de katledilmesine üzülen Şehzâde Cihangir orada

hastalanmıştı. 20 Zilhicce/27 Kasım 1553'te Halep'te vefat etmiş ve cenazesi İstanbul'a gönderilmiştir .

Kânunî Süleyman, Halep kışlağında boş durmamış, 1535'te Bağdat'ta yaptığı gibi, bu seferde Halep'te bir takım asayiş ve vergi usûlünün sağlaması için çalışmıştır. Bazı zalim ve zorba insanların ellerinde olan vakıfları ve araziyi tahkik edip, halktan aldıkları haksız kazanç ve ağır vergileri kaldırmış, adil ve dürüst, sevk ve idare için beyleri kontrol eylemiştir. Ulemâ, halk ve erdemli kimselerin görüşleri ve şikâyetleri üzerine Rumeli Kadıaskeri Müeyyed-zâde Abdurrahman efendi Şeriat kurallarına göre işleri düzene koymakla görevlendirilip, kanun ve hukuka aykırı uygulamalar kaldırılmıştır . Halep'te Şehzâde Cihangir'in ölümünden sonra, Şehzâde Mustafa'nın da acısını duyan Padişah, çok üzüntü ve yalnızlık çekmemek için Maraş'ta bulunan oğlu Şehzâde Selim'i Halep'e yanına çağırarak onunla hayli güzel vakitler geçirmiş, Hama ve civarında avlanmış ve eğlenmişlerdir. Bir müddet sonra Şehzâde Selim'i tekrar Anadolu askerinin başına Maraş'a göndermiştir .

Kânunî Sultan Süleyman'ın Halep'ten İran Üzerine Hareketi (Nisan 1554):

Daha önce Halep'ten gönderilen ulaklar ile bütün Anadolu eyaletlerinin Nevruz-i Pîrûz" da bol erzâkla yürüyerek Erzurum çevresinde toplanmaları duyurulmuştu. Kahire ile Halep beylerbeyilerine yer değiştirilerek, Mısır muhafazasına Dukaginoğlu Mehmed Paşa ve İstanbul muhafazasına da İkinci Vezir İbrahim Paşa tayin edilerek yola çıkarıldılar. Önceden gönderilen usta ve işçiler Birecik'te Fırat Nehri üzerinde bir köprü yapmakla görevlendirilmişlerdir.

9 Nisan 1554 yılında Halep'te beş ay kaldıktan sonra Kânunî Süleyman, kalabalık bir maiyyet ve ordu ile İran üzerine Üçüncü İran-Nahçıvan Seferi'ni yapmak üzere yürümüştür. Halep'te Orduy-ı Hümâyunun Gökmeysanı denen yerde toplanmalarından sonra, Sultan Süleyman menzil menzil hareket ederek, her gün bir vadide konaklayıp, 23 Cemaziyel-evvel 961/26 Nisan 1554'te Birecik'te Fırat Nehri üzerinde kurulan köprüden geçerek, Urfa-Kızıltepe üzerinden Karacadağ

Kızıltepesine gelinerek Diyarbakır kıyısındaki Çevlik/Cülek (Çülek) adlı mahalle, 9 Cemaziyel-âhır 961/12 Mayıs 1554'de konulmuştur. Burada Şam Beylerbeyisi Tekeoğlu Mehmed Paşa'da askeriyle gelip, Sultan Süleyman'a katılmıştır .

12 Cemâziyel-âhır 961/15 Mayıs 1554'de Diyarbakır Cülek konağında, Sultan Süleyman ordugâhta büyük bir harp divânı yapmıştır. Halep'ten kalkıp Diyarbakır'a gelmiş olan Sultan Süleyman, asker nazarında sarsılmış olan nüfuzunu harbe girişmeden evvel yeniden tahkim etmek için bu divânı yapmıştır. Hakikatte bir harp divanından öte, bütün asker sınıfının sırayla huzura kabul edilip, teskin edilmesi ve sadakatle hizmet edecekleri hakkında söz almak için tertip edilmiş bir toplantıdır.

Padişah, tahta oturup perdeler kaldırılıp, herkesin girmesine müsaade edilmiştir. Yüksek divan kurallarına uygun olarak başta yeniçeriler yeniçeri ağası, yeniçeri kethüdası, kâtipler, ocak ağaları, yaya başlıları, bölük başlıları, oda başlıları, vekil harçları, solakları ve hatta bütün bölüklerin ihtiyar neferleri, sırayla huzura girip, Padişah'ın karşısına dizilmişlerdir. Sultan Süleyman, ilk önce hatırlarını sormuş ve seferde ne gibi sıkıntıları olduğunu öğrenmiştir.

Padişah, Şah Tahmasb'ın İslam ülkelerine yaptığı saldırılardan bahsederek, saltanatın namus ve şerefi gereği olarak bu seferin yapılmasının mecbur olduğundan, şimdiye kadar olduğu gibi, yeniçeri gazilerine şimdi de kendilerinden büyük hizmetler beklediğini söyleyip, kalplerini cezbetmiştir. Binlerce vaad ve cesaret verici sözlerle onların gönüllerini öyle fethetti ki, küçüğü-büyüğü, genci-yaşlısı hep bir ağızdan "Hind'e ve Sind'e gitsen hatta Kaf Dağı'na kadar sefer etsen, yüz döndürmeyiz ve Padişah uğruna baş vermeyi dünya ve ahirette devlet biliriz, her ne emredersen fermanını uygularız", diyerek, Şehzâde Mustafa hâdisesinden duyulan burukluğu ve kırgınlığı gidererek, Sultan Süleyman'a bağlılık ve güven sözü verdiler . Bu divân çok mühim bir psikolojik takviye olmuştur. Aylardır kızgın ve üzgün olan askerler, Padişah'a bağlılıklarını bildirerek, Osmanlı Ordusunda yeniden Safevîler üzerine yürümek için güç ve kuvvet meydana

gelmiştir.

Diyarbakır Cülek Mevkiindeki bu divânda yeniçeriler ve ağaları hayır dualar alıp çıktıktan sonra, Padişahın huzuruna diğer sınıflar ve kethüdaları, bölük ağaları ve zâbitleri ve ihtiyar neferleri de sırayla girip aynı sözler ve iltifatlarla karşılanıp aynı tarzda cevaplar vermişlerdir. Kadıaskerler, büyük vezirler ve yüksek rütbeli subaylar, diğerleri hepsi merasimde sırayla bulunmuşlar, o gün ordugâhta sanki bir bayram havası esmiştir . Yeniçerilerin ve bütün Anadolu askerinin çok sevdiği Şehzâde Mustafa'yı devlet ve millet uğruna feda ederek, orduyu ve komutanları incittiğini kirdiğini sezen, zeki ve büyük devlet adamı Kânunî Süleyman, bu divânı yapmakla çok büyük bir isabet etmiştir.

Kânunî Sultan Süleyman'ın Şah Tahmasb Üzerine Diyarbakırdan Hareketi:

Kânunî, 17 Cemaziyel-âhır 961/20 Mayıs 1554'te Diyarbakır civarındaki Çülek ordugâhından hareket ederek, Nahçıvan ve Revan üzerine yürümüştür. Evvela Diyarbakırdan Erzurum'a doğru gidilmek üzere yeniçerilerin bir gün önceden hareket etmesi emrolunmuştur. Kendisi de Çevlikten (Çülek) kalkıp Han-ı Çeper, Han-ı Zülkarneyn'den sonra dördüncü konakta Çabakçur-boğazına hayli güçlüklerle ulaşmıştır . 23 Mayıs'ta Salgemileri üzerine kurulan bir tahta köprü ile Bingöl-Genç yanındaki Murat Suyu asker tarafından gece gündüz geçilmiştir. Padişah, bir gün sonra geçmiş ve 26 Mayıs'ta Hokzik mevkiinde yeniçeriler, Padişahı alay gösterisi ile karşılamışlardır.

Diyarbakır Beylerbeyisi İskender Paşa, burada eyaleti beyleri ve askerleriyle orduya katılıp, Hızır Paşa kendi eyaletini muhafazaya, Ergani Sancakbeyi Hüseyin Bey'de Çabakçur-Derbendi muhafazasına, eski Basra Beylerbeyisi Kubâd Paşa, Erzurum muhafazasına memur edilmişlerdir . 27 Mayıs 1554de Karlıova ve Göynük Suyu başındaki Kargapazarı konağında yükler açılarak askere cephaneye dağıtıldı ve askere bahşişler verildi. 3 Receb/4 Haziran'da Tavla Çayırı'na ve ertesi gün 5 Haziranda Aras başında bulunan Suşehri'ne varılıp, Tercan üzerinden gelen Rumeli Beylerbeyisi Sokullu Mehmed Paşa, askeriyle gelip orduya kavuşmuştur.

Suŕehrinde Ŗehzâde Selim'in gelmesi için beklenmiŖtir. Burada ordu alayı denilen resmi bir geçit yapılmıŖtır. Sağ kolda BaŖvezir Ahmed PaŖa ve sol kolda İkinci Vezir Semiz Ali PaŖa alayları çok gösteriŖli olarak geçtiler. Rumeli Beylerbeyisi Sokullu Mehmed PaŖa'nın kaplan postlu, kurt taçlı, çekirdek mahmuzlu, tekne kalkanlı, demir eldivenli, ak ve kıvıl bayraklı askerleri geçerken gözler kamaŖtırmıŖtır. 6 Haziran'da Ŗehzâde Selim, lalası ve kapıkulları, çeŖit çeŖit süslenmiŖ alay sancağı altında Saruhan askeri ve beyleri sonra Anadolu Beylerbeyisi Ahmed PaŖa ve askerleri, sonra Karaman askerleri ve yiğitleri, Beylerbeyileri Hadım Ali PaŖa ile geçmiŖlerdir. Arkasından Sivas Beylerbeyisi Ali PaŖa, Sivas (Rûm) ve Amasya yiğitleri ve Dulkadırlu Beylerbeyisi Haydar PaŖa, Bozok ve MaraŖ askerleriyle Türkmen yiğitleriyle PadiŖahın huzurunda geçit merasimi yapmıŖlardır .

SuŖehrinde yapılan geçitten sonra PadiŖah, burada orduyu savaŖa hazır olarak dizmiŖ ve Ŗöyle buyurulmuŖtur Dulkadırlu ile Sivas (Rûm) beylerbeyileri ve askerleri -zafer rehber-orduya dûmdar (artçı) olacaklardır. Ŗehzâde Selim, Anadolu ve Karaman beylerbeyileri askerleri ile sağ kolda, Rumeli askerleri ve beylerbeyileri sol kolda yürüyeceklerdir. Erzurum Beylerbeyisi Ayas PaŖa en baŖta olmak üzere Diyarbakır Beylerbeyisi İskender PaŖa ve Kürt beyleri ile Ŗam Beylerbeyisi Mehmed PaŖa Arabistan askeri ile öncü olarak ileride yürüyeceklerdir .

22 Receb/23 Haziran'da Çoban Köprüsü yanına konulup, orada bir gün kaldıktan sonra Erzurum ile Diyarbakır askerleri, öncü, Ŗehzâde Selim ile Anadolu ve Karaman askerleri sağ kolda, Rumeli askerleri sol kolda, Sivas ve MaraŖ sipahileri artçı, PadiŖah ile Kapukulu yeniçeriler de ortada yürüyorlardı. Çoban Köprüsü geçilmeyip, Nahçıvan'a varılmak üzere ileri doğru yürümüŖlerdir .

Kânunî Sultan Süleyman'ın Osmanlı Ordusu ile Kars'tan Nahçıvan, Revan ve Karabağ'ya Girmesi (Temmuz 1554):

28 Receb/29 Mayıs 1534'te Zivin Kal'asına, 4 Ŗaban/5 Temmuz PerŖembe günü Kars ovasına varıldığı zaman, Kânunî, babası Yavuz Selim'in Ŗah İsmail'e yazdığı gibi, Ŗah Tahmasb'a

mahbusdan çıkardığı bir Türkmen ile çok ağır hakaretlerle dolu bir tehditnâme göndererek, O'nu erkekçe er meydanında savaşıma davet etmiştir .

Kânunî Süleyman, Kars'ta beş gün Şirvan Ülkesi için bekledikten ve olumlu gelişmeleri duyduktan sonra, 9 Şaban 961/10 Temmuz 1554'te Şuregel konağına konmuştur. Bu memleket baştan ayağa tahrip edilip, sonra Safevîlere ait Şaraphane ve Nilfırak konakları ve civarları yağma edilmiştir. 17 Şaban/18 Temmuz'da Revan şehrine giren Osmanlı Ordusu burada Şah Tahmasbın, oğlunun ve birçok umerâsının saraylarını, köşklerini, evlerini, bağ ve bahçelerini, kâmilen yıkıp yakmışlardır. "Bağ-ı Sultaniye" denilen Şah'a ait bahçe yerle bir edilmiştir. 23 Şaban 961/24 Temmuz 1554'te Arpaçay denilen Nahçıvan Arpaçayının aşağısındaki "Arpaçayırı" kışlağı yağma ve tahrip edilmiştir. 25 Temmuz'da Aras Nehri boyundaki "Karahisar" mevkiinde Safevîler pusuya yatmış, Karaman askerinden bir müfreze pusuya düşüp biraz kayıp vermişlerdir . 26 Temmuz 1554 Perşembe günü Acem ülkesinin zengin yerlerinden Karabağ'a gelen Osmanlı Ordusu tarafından, ahali kaçmış olduğu için burada sadece mal yağması yapılmış, pek çok hazine ve define saklanmış olan mağaralardan alınmıştır. Kıymetli altın ve eşyalar alınırken taşınamayanlar da yakılmıştır. 27 Şaban/28 Temmuzda Nahçıvan'a gelen Osmanlı kuvvetleri burada da ahali kaçmış olduğundan, bolca mal ve ganimet altın vs. ele geçirilmiş, Şah'a, oğluna ve emirlerine ait saray köşk ve bağ-bahçeler yakılıp yıkılmış, yerle bir edilmiştir. Şah Tahmasb yine ortalarda gözükmemiştir. Osmanlı Ordusu üç yıl önce Erciş, Ahlat, Adilcevaz ve Pasin'e yapılan hücumların, yağma ve tahriplerin intikamını ağır bir şekilde alırken, Şah Tahmasbın Lûristan dağlarına kaçtığı haberleri gelmiştir. Yeniçeri ve diğer askerler ganimet ve pek çok doyumluklar elde etmişlerdir .

Osmanlı akıncıları, 9 Şaban 961/10 Temmuz 1554 ile 29 Şaban 961/30 Temmuz 1554 tarihleri arasında Osmanlı kaynaklarının ve bunlardan faydalanan birçok tetkiklerin belirttiğine göre, bu yirmi günlük süre içinde görülmemiş bir asker kalabalığı ile adetâ Çaldıran Savaşı'ndan bu tarafa kırk yıldır, İran-Safevî

şahlarının ve Kızılbaş askerlerinin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Sünni-Müslüman ahaliye yaptıklarının hesabını sormuşlar ve intikamlarını almışlardır Yağma ve tahrip doğru olmamakla beraber, Kânunî, burada Şahın anladığı dilden konuşmuştur. Ele geçen esir, servet, altın, mal ve ganimetler Sultan Süleyman'ı ve Osmanlı askerlerini oldukça memnun etmiştir. Bu "yirmi günde Karabağ, Revan, Nahçıvan ve çevre kasaba ile köylerde yıkılan, tahrip edilen yerlerin ve öldürülen insanların miktarı ve sayısını ancak Allah bilir", denilmiştir .

Nahçıvan'dan 29 Şaban/30 Temmuz 1554'te dönülürken, Kürt beylerinden Bahdınanlı ailesinden, İmâdiye Hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in, Pâdişah'ın buyruğu ile vardığı Tebriz çevresinden Meraga ile Serhend'i vurup yaktıktan sonra, Bağdat üzerine akına giden Kızılbaş-Türkmen göçebe beyleri ve askerlerini Taht-ı Süleyman'da 22 Temmuz'da mağlup ederek ve onlardan aldığı sancak, tuğ ve nakkareler Padişaha ulaştırılmıştır . 30 Temmuz'da Aras Irmağını geçen Sultan Süleyman, 31 Temmuzda Kargalık konağına gelmiş ve "7 Ramazan/6 Ağustosta Bâyezid (Doğu Bâyezid) nâm virâne bir hisâr'ın kuzey" kısmına konulmuştur.

Padişahın Nahçıvan'dan dönüş sebepleri olarak Şah Tahmasbın ortalıkta gözükmemesi, meydan savaşına çıkmaması, yine her tarafın yakılıp-yıkılıp boşaltılmış olması, kış mevsiminin yaklaşması, büyük ve kalabalık olan Osmanlı Ordusu'nun sıkıntı ve iaşe darlığına düşürülmemesi, ayrıca Padişahın kışı Erzurum'da geçirip ilkbaharda yeniden İran üzerine büyük akınlar yapmayı kararlaştırmış olması gibi hususlar sayılabilir .

Kânunî Süleyman, Erzurum'da kaldığı yirmi dört gün boyunca, hep otağında bulunmuş ve nihayet 1 Zilkâde 961/28 Eylül 1554'te Erzurum'dan Amasyaya kışlamak üzere hareket edilmiştir. Orduy-ı Hûmâyûn, 21 Zilkâde/18 Ekim'de Sivas'a, daha sonra 25 Zilkâde/22 Ekim'de Tokat'a, 3 Zilhicce 961/30 Ekim 1554'te Amasya'ya ulaşmıştır. Vezir Sokullu Mehmed'e askerlerle Konya'da kışlaması emrolunmuştur. Asker Amasya'da kışlaklara gönderilmiş, eğer Safevîler ile kesin bir barış

olmazsa ilkbahar da tekrar İnan Seferi düşünölmüştür .

Kânunî, Osmanlı Devleti hükümdarı olarak, ordusunun başında bizzat on iki büyük Sefer-i Hümâyun'a katılmıştı. Pek çok şehir ve kaleleri zapt eylemiş, defalarca vezirlerini Serdâr veya Serasker olarak gerek Batıda Avusturya, Macaristan, Almanya topraklarına, gerekse Doğuda Safevî-İnan toprakları üzerine göndermişti. Altmış yaşını geçmiş, büyük bir hükümdâr, adaletli bir Pâdişah olarak bunca zamandır, devleti ve milleti için cepheden cepheye koşmuş bir kahraman idi. Nihayet Safevîler üzerine yapılan Nahçıvan Seferi'nde, Şah Tahmasb'a Nahçıvan, Revan, Karabağ yörelerinde yaptığı büyük hücumlar ile ekonomik olarak, saraylarını yıktırıp, kıymetli hazinelerini alarak, büyük bir darbe indirmiştir. Askerlerini Anadolu'da kışlaklara dağıtmış, tedbirli bir şekilde Amasya'da ilkbaharı beklemiştir.

Kânunî, kırk yıl önce babası Yavuz Selim'in Kemah, Tunceli ve Diyarbakır bölgelerini fethetmek için Amasya'da kışladığı gibi, eğer Safevîler barış mütarekesine sadık kalmazsa, yeniden Doğu'ya sefer ederek, "Tebriz ve Erdebil'i tahrib" edeceğini duyurmak ve 1534'te Safevîler elinden fethedilen Bağdat, Basra, Şehrizor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars Atabek-Yurdu ülkelerini, adetâ Osmanlı topraklarının dokunulmaz ve bölünmez bir parçası olduğunu sağlamca kabul ettirmek için Amasya'da kışlamaya karar vermiştir.

Nihayet, Osmanlı vezirlerinin Bâyezid'de yaptığı müzakereler netice vermiş, Safevîlerin "Daru'l-İrşâd" dedikleri "Erdebil Gurkhâneleri"nin Osmanlı kuvvetlerince yakılıp yıkılacağı korkusu Safevî Şahı Tahmasb ve vezirlerini yola getirmiştir . Şah Tahmasb, dostluk ve muhabbet dolu bir mektupla, Eşik Ağası (Saray Nâzır) Ferruhzâde Beyi, çeşitli hediyeler ile Kânunî Sultan Süleyman'a barış için Amasya'ya göndermiştir .

Amasya Antlaşması'nın Sonuçları:

Amasya Antlaşması ile Sünnilik ve Şiîlik arasındaki en büyük mezhebî sebebinin giderilmesine çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu da Şiîlerin Hz. Ali'den başka büyük sahabilere (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Aişe gibi) hürmet etmemeleri, hatta küfretmeleri, "Şeyheyn'e sebb-ü-şetm"

Sünniliği en çok müteessir eden husus idi. Safevî elçisi Ferruhzâde Bey, işte bu münâsebetsiz duruma artık son verileceği hususunda Osmanlı Hükümetine güvence vermiştir. Ayrıca İranlılar, Osmanlı hududuna hiçbir tecavüzde bulunmamak ve dostluk münâsebetleri tesis etmek taahhüdünde de bulunmuşlardır .

Amasya Barışı ile Osmanlılar ile Safevîler arasındaki yaklaşık olarak yarım asırdan fazla süren düşmanlık devrine son verilmiştir. Şah İsmail'in II. Bâyezid devrine rastlayan 907/1501 tarihinde kurduğu Safevî Devleti antlaşmaya kadar elli beş yıldır, Osmanlı padişahlarınca meşru sayılmıyordu. Amasya Barışı bu bakımdan Şah Tahmasb için büyük bir başarıdır. Çünkü Safevî Devleti'nin varlığını Osmanlılara kabul ettirmiştir. Fakat karşılığında, Osmanlı Devletine Irak ve Doğu Anadolu ile Gürcistan'da 1514'ten beri Osmanlıların ele geçirdikleri toprakları, kaleleri şehirleri, vermiş ve oraları hudut kabul etmiştir .

11 Receb 962/1 Haziran 1555'te varılan Amasya Antlaşması'na göre Gürcistan toprakları da Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında paylaşılmıştır. Kakhet, Mosuk, Ahıska, Borçalı kesimleri, Kartel (Kartli), Göri ile Tiflis, Meshetiya, Safevîlere verilmiş iken, Başiaçuk, (İmaret), Dadyân (Megrel), Güriyân (Güryel), Trabzon sınırına kadar olan Keyhüsrev Ülkesi de denilen, Çoruh boyundaki Dav-eli, Atabek Yurtları, Ardahan, Ardanuç, Oltu, Tortum kesimleri, Osmanlılarda kalmıştır .

Osmanlı Devletinin Doğu sınırları, Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'nin batı kıyılarına kadar dayanıyordu. Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Tebriz Osmanlılarda kalıyordu. Bu antlaşma ile iki devlet arasındaki savaş haline son verilmiştir. Osmanlılar, Çaldıran'dan bu tarafa kırk bir yıldır düşman olarak gördükleri Şiî-Safevîleri resmen devlet olarak tanıyıp kabul etmişlerdir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşından bu tarafa Kânunî'nin yaptığı büyük İran seferlerine rağmen hiçbir vakit Şah Tahmasb, Safevî-Kızılbaş askerleri ile Osmanlılara karşı meydan savaşı vermek cesaretini gösterememiştir.

Sonuç:

Tarihçilerin kaydettiklerine göre, Şah Tahmasb meydan muharebesi vermeyi, Safevî Devleti'nin sonu olabileceği gerçeğinden hareketle, daima kaçak ve kaypak mücadele etmiştir. Neticede, Şah Tahmasb Safevî Devletinin meşruiyetini, Şiî Hacıların emniyetini, Şiîlik Mezhebinin İran'da varlığını, kendi iç kavgalarını bertaraf edecek bir rahatlığı Amasya Antlaşması ile sağlamış oluyordu.

Osmanlı Devleti ise Doğu Anadolu, Azerbaycan, Tebriz, Kars, Ardahan, Erdelân Eyaletinin hayli kalelerini, Irak-ı Arap ve Kuzey Irak'ı kati surette Osmanlı ülkelerine katmıştır. Sınır saldırmazlığını kabul ettirmiştir. Çünkü Osmanlı orduları Avrupa'da iken devamlı Doğu Anadolu Şiî-Safevîlerin taarruzuna uğramaktaydı. Ayrıca bazı araştırmacıların, yeni kaynakların ve yabancı müelliflerin, Osmanlı-Safevî mücadelelerini Şiîlik ile Sünniliğin lüzumsuz bir çarpışmasından ibaret görmeleri de doğru değildir. Mezhep gayreti her iki taraf içinde muharrik bir kuvvet rolünü oynamış ve çok mühim siyasi ve askeri neticeler vermiştir. Aslında bu tarihi mücadele jeopolitik zaruretlerin tabii neticesidir, diyebiliriz.

Bunun üzerine, Kânunî Süleyman hudut ümerâsı ile irtibata geçerek gereken tedbirleri almakta gecikmemiştir. Önce Anadolu'da çıkan Kızılbaş-Türkmen isyânlarını bir bir bastırmıştır. Peşinden Irakeyn Seferi (1533-1535) tertip edilmiş, Bağdat fethedilip, Azerbaycan çığnenmiş ve Doğu Anadolu'nun Osmanlı Ülkesi olduğu, Safevî Şahı Tahmasb'a gösterilmiştir. Bu sefer iki yıldan fazla sürmüş, Şah Tahmasb'ı açıkça savaşa davet eden mektuplar gönderilmiştir. Tebriz başta olmak üzere birçok Safevî şehrine girilmiş, bütün bunlara rağmen, Safevî Ordusu, bir türlü Osmanlı Ordusu karşısına çıkamamıştır.

Kânunî Süleyman, Batı'da Almanya-Avusturya topraklarında fütûhâtla meşgul iken, bunu fırsat bilen Şah Tahmasb tekrar tekrar Anadolunun Doğu kısmına saldırı, yağma ve çapuldar yaparak, binlerce insanı öldürmüş, on binlerce hayvanı da sürüp götürmüş, girdiği Anadolu şehir ve beldelerini yakıp yıkmıştır. Bugün dahi tesiri görülen nüfus azlığına sebep olmuştur.

1547'de Şah Tahmasbın kardeşi Elkâs Mirzâ, Kânunî Süleyman'a sığınmış, Osmanlı Ordusunun İran'a sefer yapmasını istemiştir. Öte yandan Şah Tahmasb, Doğu Anadolu'yu Safevî toprakları kabul ediyordu. Anadolu içlerine kesif bir şekilde Şiîlik propagandasını gizli dâi-halifeleri ile sürdürüyordu. Ayrıca Şah Tahmasb, Osmanlı Devletine bağlı olan Şirvanşahlar Ülkesini zorla kendisine bağlamış, Gürcistanında bir kısmını işgal etmişti.

Kânunî, Doğu Anadolu'nun Osmanlı Ülkesinin ayrılmaz toprakları olduğunu göstermek, Anadolu'ya yapılan Şiî propagandasını kesmek, Şirvanşahların bağımsızlığını yeniden sağlamak, Elkâs Mirzâ'yı da İran tahtına oturtmak gibi, gayeler ile 1548-1549'da İran üzerine büyük bir sefer yapmıştır. Türk tarihinde İkinci İran Seferi olarak bilinen, bu sefere Tebriz Seferide denilmiştir. Bu sefer süresince Şah Tahmasb, kurnaz siyasetini bir kez daha uygulamış, Kânunî Süleymanın her türlü savaşa davet eden mektuplarına rağmen yine kaçmayı tercih etmiştir. Şah Tahmasb hiçbir zaman Osmanlı kuvvetleri karşısına ordusu ile çıkmamıştır. Kânunî, Osmanlı Ordusu ile İran'da Şah Tahmasb'ı bir uçtan bir uca takip etmiş yakalayamamıştır. Şah Tahmasb ise, kuvvetleriyle Kazvin'e, Hemedan'a ve Horasan'a kaçıp durmuştur.

Kânunî Süleyman, bu sefer ile bir kez daha, Şiî propagandasını Anadolu'da kesmeye çalışmış, Doğu Anadolu'nun bölünmez bütünlüğünü sağlamış ve göstermiştir. Şirvanşahları bağımsızlığına kavuşturmuş, Van Kalesi'ni kesin olarak fethederek, Osmanlı eyâlet merkezi yapmıştır. Elkâs Mirzâ ise bu sefer'de büyük fetihler yapmıştı. Kânunî, bu şahsı Tebriz'de Safevî tahtına oturtmayı düşünmüş, hatta bazı rivayetlere göre, Safevî tahtına oturtmuştur. Ancak Elkâs Mirzâ'nın Tebriz halkını kılıçtan geçirmek gibi, sert teklifi karşısında Kânunî Süleyman adaletli hareket ederek, bu adam zulüm ve şiddet yanlısı olduğu için Safevî saltanatını ona vermemiştir. Daha sonra İran'da tekrar Şiî-Kızılbaş akideyi benimseyen Elkâs Mirzâ, Şah Tahmasbın kuvvetleri tarafından yakalanıp, Alamut Kalesi'nde katledilmiştir.

Kânunî İstanbul'a döndüğü vakit, bunu haber alan Şah Tahmasb,

hemen Doğu Anadolu'ya çok kanlı bir sefer ve baskın düzenlemiştir. Dört koldan yürüttüğü kanlı ve şiddetli baskınlar sonucu Bitlis, Ahlat, Erciş, Muş, Bâyezid, Pasinler, hatta Van, Erzurum, gibi şehirlerimiz ve buralardaki köylerimiz, kalelerimiz, çok büyük zararlar görmüştür. 1551-1552 yıllarında Doğu Anadoluda halk yaylalarda iken Şah Tahmasb'ın askerleri büyük yıkım ve yağmalar yapmış, binlerce insanı katledip, yüz bin civarında hayvanı sürüp İran yaylalarına alıp götürmüşlerdir.

Kânunî Süleyman, 1552'de 3. İran -Nahçıvan- Seferi'ne karar vermiştir. Ancak Hurrem Sultan ve Vezir-ia'zâm Rüstem Paşa'nın planı ile 1553'de Konya Ereğli'de Şehzâde Mustafa, Kânunî'nin tahtına göz koyduğu bahanesi ile katledilmiştir. Kânunî Sultan Süleyman, 1553-1554 kışını Halep'te geçirmiş, hem İran Seferi için bütün askerlerin toplanmasını, hem de Anadolu'da çıkabilecek bir isyânı bastırmayı hedeflemiştir.

1554 yılında Halep'ten ayrılan Kânunî, büyük bir ordu bunca zaman Osmanlı Devletini meşgul eden, defalarca Doğu Anadolu'yu yağma ve işgal eden, Anadolu'dan on binlerce insanı Şiîlik propagandası ile İran'a göçüren, hâlâ "nezir" ve "sadaka" adı altında Anadolu halkından vergi toplayan, Osmanlı kuvvetleri geldiği vakit sükût edip kaçan, gittiği vakit zalimce ortalığı yakıp-yıkan Şah Tahmasb'a ağır bir ders vermek, Safevî Ordusunu savaş meydanında imha etmek istiyordu. Fakat, Şah Tahmasb'ta stratejisini belirlemiş, hiçbir vakit Osmanlı kuvvetleri karşısına çıkıp, meydan savaşı vermemeyi, her şeye rağmen onlar geldiği vakit kuvvetlerini zayî etmeden kaçıp ülkesinin Doğusuna çekilmeyi, Kânunî Sultan Süleyman ordusuyla İstanbula döndüğü vakit ise, Doğu Anadolu'ya şiddetli akınlar yaparak, adetâ bu bölgedeki halkı cezalandırmayı kendisine prensip eylemişti.

Kânunî Süleyman, Irakeyn ve Tebriz Seferinde alamadığı kesin sonucu Nahçıvan-3. İran Seferi ile almak istemiştir. Ancak açıkça er meydanına davet edilmesine karşılık, Şah Tahmasb yine kaçmayı tercih etmiştir. Şah Tahmasb kendi ifadesi ile "Osmanlı ordularının saldırılarına karşı engel olabilmek için Doğu Anadolu'yu yakıp-yıkıp geçilmez bir çöl haline getirmek

istiyoruz" düşüncesiyle hareket ederek, Osmanlı askerlerinin geleceklere yollarda ve yerlerde ne varsa imhâ etmişler köyleri göçürmüşlerdir. Bütün bunlara rağmen Osmanlı askerleri, Temmuz 1554'den itibaren Kars'tan öteye büyük bir akın tertip eylemişlerdir.

Bunun üzerine Kânunî, Osmanlı Ordusunun aldığı yerler kendilerde kalmak ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Osmanlı memleketi olmak ve bir daha İran tarafından Anadolu üzerine saldırı ve propaganda yapılmaması, sahabeden büyük kimselere Şiîlerce söğülmemek şartı ile Amasya Antlaşmasını kabul etmiştir. Amasya Antlaşması sonucu, elli beş yıldır kabul edilmeyen Safevî Devleti resmen kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti, Safevî Devletini ortadan kaldırmak düşüncesinden de vazgeçmiş oluyordu. Ama Doğu Anadolu bölgemiz Kızılbaş-Safevîlerin elinden kurtarılmış ve İran hâkimiyeti, o bölgeden tasfiye edilmiş oluyordu.

Ayrıca, Kuzey Irak ve Bağdat Osmanlı Devletinde kesin olarak kalıyordu ve Gürcistan toprakları, Osmanlılar ile Safevîler arasında paylaştırılıyordu. Bundan başka yarım asırdır süren düşmanlık ve savaşlar sona ermiş, artık imar ve ziraat faaliyetleri rahatça başlatılmıştır. Safevîler İran'da Osmanlılarda Anadolu'da barışın getirdiği ortamla yaşamaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti, Kânunî Sultan Süleyman zamanında İran'daki Şiî-Safevîler üzerine yapmış oldukları üç büyük seferden sonra, Diyarbakırda Yavuz Sultan Selim'in Bıyıklı Mehmed'in beylerbeyiliğinde kurduğu eyaletten başka, Erzurum, Bağdat, Van, Basra eyaletlerini kurarak, buralara beylerbeyiler atamışlardır. Bu eyaletlere bağlı birçokta sancakbeylikleri teşekkül ettirilmiştir.

Kânunî Sultan Süleyman devrinde, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Kuzey Irak, Irak-ı Arap (Bağdat, Basra, Lehsa, Bahreyn, Kuveyt vs.) ve Gürcistan'ın yarısı tamamen Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Yine İran'a yapılan uzun ve büyük seferler sonucu, Anadolu'nun Türk-İslam bütünlüğü, birlik ve beraberlik içinde bölünmezliği tâ o zamandan sağlanmış, diyebiliriz. Bunun yanı sıra, Şiî-

Safevî varlığını ortadan kesin olarak kaldırmak için, Orta Asya'daki Türkistan Hanları ve Hindistan'daki Sünni Türk devletleri ile ciddî olarak ortak bir cephe oluşturulamamıştır.

Kanaklar:

- ABDURRAHMAN, Şeref Târih-i Devlet-i Osmaniye, C. I-II, İstanbul, 1315h.
- AHMED, Rasim Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi, C. I-IV, İstanbul, 1326-1328h.
- AKDAĞ, Mustafa Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması, Ankara, 1963.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, C. I_V1, İstanbul, 1990-1993.
- ASRAR, N. Ahmet Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi, İstanbul, (t.y.).
- B.O.A., Fekete Tasnifi, Nr. 121, 129, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).
- B.O.A., Ali Emiri, Nr. 329, 330, 335.
- BOSTÂN (Ferdî) Süleymannâme, (Kitab-ı Gazavat-ı Sultan Süleyman), (Türkçe Yazma), Ayasofya Kitaplığı, Nr. 3317, Süleymaniye Ktb., İstanbul, (t.y.).
- BROCKELMANN, Carl İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Terc. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.
- CELÂLZÂDE, Koca Nişancı Mustafa Tabakâtul-Memâlik fi Derecâtil-Mesâlik, Fatih Kitaplığı, Nr. 4423, (Türkçe Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, (t.y.).
- DANIŞMAN, Zuhuri Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. I-XIV, İstanbul, 1965.
- DANIŞMEND, İsmail Hami İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I-IV, İstanbul, 1946-1948.
- DİYÂNET, Ali Ekber İlk Osmanlı-İran Anlaşması, (1555 Amasya Musalahası), İstanbul, 1971.
- DE BUSBECG, G. Kânunî Devrinde Bir Sefirin Hâtırâtı, (Türk Mektupları), Terc. Hüseyin Cahid Yalçın, Ankara, 1953.
- EMECEN, Feridun Kanuni Süleyman Devri, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. X, İstanbul, 1989, ss. 313-382.

- ERENDİL, Muzaffer Tarihte Türk İnan İlişkileri, Ankara, 1976.
- Feridun Bey, Ahmed Münşeatus-Selâtin, 2. Baskı, İstanbul, 1274-1275h.
- FIRAT, M. Şerif Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara, 1983.
- GELİBOLULU, Mustafa Âli Kitabu't-Târih-i Künhu'l-Ahbâr, Nr. 920, Raşid Efendi Ktb., Kayseri, 1083h.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşanın İrakeyn Seferindeki İlk Tebdirleri ve Fütûhâtı, Belleten, S. 83, C. XXI, Ankara, 1957, ss. 449-483.
- _____ "Hurrem Sultan", İslam Ansiklopedisi, C. V/1, İstanbul, 1977, ss. 593- 596.
- _____ İbrahim Paşa, İslam Ansiklopedisi, C. V/2, İstanbul, 1968, ss. 908-915.
- _____ Süleyman I, İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, 1970, ss. 99-155.
- _____ Kânunî Sultan Süleyman, İstanbul, 1992.
- GRAMMONT, Jean-Louis Osmanlı İmparatorluğu Doruğu Olaylar (1512-1606), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Server Tanilli, İstanbul, 1992, ss. 171-194.
- HAMMER, Joseph Pustgall Devlet-i Osmaniye Tarihi, Terc. Mehmed Atâ, C. I-X, İstanbul, 1330h.
- HEZARFEN, Hüseyin b. Câfer Tnkihut-Tevârih-i Mülûk, (Türkçe Yazma), Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 2239, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1083h.
- HİLMİ, M. Kanuni Sultan Süleymanın Bağdad Seferi, İstanbul, 1932.
- KANTEMİR, Dimitri Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü Tarihi, Çev. Özdemir Çobanoğlu, C. I-III, Ankara, 1979.
- KARAÇELEBİZÂDE, Abdul-Aziz Süleyman-nâme, Hacı Mahmud Kitaplığı, Nr. 4823, Süleymaniye Ktb., İstanbul, (Bulak Matbaası-Mısır), 1248h.
- _____ Târih-i Ravzatul-Ebrâr, Hüsrev Paşa Kitaplığı, Nr. 397, Süleymaniye Ktb., İstanbul, (Bulak Matbaası-Mısır), 1238h.
- KEVSERÂNİ, Vecih, El-Fakih ves-Sultan, (Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi), Çev. Muhlis Canyürek,

İstanbul, 1992.

– KILIÇ, Remzi Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolunun Osmanlı Devletine Katılması (1515-1517) ve Sonuçları, Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004) Bildiriler, Diyarbakır, 2004, ss. 575-590.

– _____ Kanuni Devri Osmanlı- İran Münasebetleri (1520-1566), İstanbul, 2006.

– KIRZIOĞLU, M. Fahrettin Kars Tarihi I, İstanbul, 1953.

– _____ Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi, s.128.

– KONUKÇU, Enver Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara, 1992.

– KÜTÜKOĞLU, Bekir Sıdkı Tahmasp I, İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, 1970, ss. 637-647.

– MATRAKÇI, Nâsuh es-Silâhi Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, Nşr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara, 1976.

– MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah Sahâiful-Ahbâr fi Vekây-i ül-Asâr, C. I-III, Terc. Nedim Ahmed, Hacı Mahmud Kitaplığı, Nr. 4741, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1285h.

– NİŞANCI, Mehmed Paşa Târih-i Nişancı Mehmed, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, Nr. 2375, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1290h.

– Peçevî, İbrahim Efendi Târih-i Peçevî, C. I-II, İstanbul, 1281-1283h.

– SARAY, Mehmet Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü, Ankara, 1990.

– SARI Abdullah Efendi Düstûru'l-İnşâ, (Türkçe Yazma), Esad Efendi Kitaplığı, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1053h.

– SERTOLİ SALİS, Renzo Muhteşem Süleyman, Çev, Şerafettin Turan, Ankara, 1963.

– SOLAKZÂDE, Mehmed Hemdemî Solakzâde Târihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297h.

– SÜHEYLÎ, Ahmed b. Hemdem Târih-i Şâhî, (Târih-i Süheylî), Fatih Kitaplığı, Nr. 4356, (Müellif Hattı Türkçe Yazma), Süleymaniye Ktb., İstanbul, (t.y.).

– SÜMER, Faruk Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1992.

– _____ Selçuklular Devrinde Doğu Anadoluda Türk

Beylikleri, Ankara, 1990.

– ŞEREF HAN, III. Şemseddin b. Şeref Bidlisî Târih-i Şerefnâme, (Farsça Yazma), Nr. 4593/12, Mehmet Paşa Ktb., Darende, 1051h.

– T.S.M.A., Ev. Nr. 355, 2759, 4080/1, 4080/2, 8968, 102704, 11969, 11974, (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi).

– TEKİNDAG, M. C. Şehabeddin Fatihden III. Murada Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574), (Basılmamış Ders Notları), İstanbul, 1977.

– ULUÇAY, Çağatay “Mustafa Sultan”, İ.A., C. VIII, İstanbul, 1979, ss. 690-691.

– UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı Osmanlı Tarihi, C. I-VIII, Ankara, 1988.

– YÜCEL, Yaşar Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl, Ankara, 1991.